

O`ZBEKSTAN RESPUBLIKASI XALIQ TA`LIMI WA`ZIRLIGI
A`JINIYaZ ATINDAG`I NO`KIS MA`MLEKETLIK PEDAGOGIKALIQ
INSTITUTI

PEDAGOGIKA FAKUL`TETI

“PEDAGOGIKA HA`M PSIXOLOGIYa” KAFEDRASI

“PEDAGOGIKA HA`M PSIXOLOGIYa” TA`LIM BAGDARI
4- KURS TALABASI PAYZULLAEVA FERUZA

BAKALAVR PITKERIW QA`NIYGELIK
JUMISI

TEMA: Ta`lim protsesinde motiv ha`m motivatsiya psixologiyasi.

ILIMIY BASShI:

dots. SAPAROV Sh

KAFEDRA BASLIGI:

dots. KLIChEVA Z

NO`KIS- 2011 jil

R E J E :

KIRISIW.

1. BAP. MOTIV HA`M MOTIVATSIYA MA`SELELERININ` PSIXOLOGIYALIQ U`YRENILIWI.

- 1.1. Motiv ha`m motivatsiyanin` psixologiyaliq sipatlamasi
- 1.2. Motivlerdin` payda boliwinda sezim ha`m emotsiya.
- 1.3. Ja`ha`n psixologiyasinda motiv ha`m motivatsiyanin` u`yreniliwi.
- 1.4. Psixologiyada motivler ha`m olardi toparlarg`a ajiratiw.
- 1.5. Oqiw motivleri haqqinda uliwma tu`sinik.

2. BAP. OQiW MOTIVLERININ` PSIXODIAGNOSTIKALIQ USILLARI.

- 2.1. T. Elerstin` shaxstin` jetiskenlikke erisiw motivatsiyasin u`yreniw metodikasi.
- 2.2. “Oqiw xizmeti motivleri” metodikasi (anketa)

JUWMAQLAW

PAYDALANILG`AN A`DEBIYatLAR.

KIRISIW

Ma'mleketimiz puqaralarinin` jurtimizda ha'm onin` sirtinda ju`z berip atirg`an sotsialliq, sotsial – psixologiyaliq barliqqa shaxslararaliq ha'm milletlerar qarim – qatnas o`zgesheligine, uliwmainساني ha'mde milliy qa`driyatlarg`a mu`na`sibetleri sotsialliq ortalıqtı ha`reketlentiriwshi ku`shti o`zinde ja`mleydi.

Xaliq massasinin` ja`miyetke, ta`biyatqa, jeke shaxsqa bolg`an mu`na`sibetleri mu`ta`jliklerde, qa`lewlerde, qizig`iwlarda, minez – qulıq motivleri yamasa motivatsiyalarda, iyman – iseniminde, ideyalarında, milliy da`stu`rlerde o`z ko`rinishin tabadi. Mu`na`sibetler negizinde bolsa nsan sanasındag`i timsallar, ko`rinishler, su`wretleniwler, keshirmeler, erklik sipatlari, xarakter sipatlari, joqari sezimler, aqıl, ba`rkamal shaxstin` turaqli paziyletleri jatadi. Milliy g`a`rezsizlik ideologiyasinin` erkinligi, bekkemligi, turaqlilig`i, qu`diretliligi ma'mleketimiz puqaralarinin` qa`lewi, umtiliwi, xizmet rejesi, minez – qulqi, a`depliligi, qarim – qatnasi, aniq waziypasi menen tikkeley birigiwine baylanisli.

“Ta`lim haqqında”g`i Nizam, “Kadrlar tayarlaw milliy da`stu`ri”, “Milliy ideya ha'm milliy g`a`rezsizlik ideologiyasi” siyaqli ma'mleket hu`jjetlerinde motiv ha'm motivatsiyanin` roli ma`selesine ayriqsha itibar berilgen. Belgili bolg`anınday, bilimlerde ta`lim sub`ekti ta`repien o`zlestiriw, ka`siplik a`meliy ko`nlikpelerdi iyelew,qa`niygelikke ta`n ta`jiriybe, ko`nlikpeler menen qurallaniw, shaxsti erkin pikirlewge, erkin xizmetin sho`lkemlestiriwge u`yretiw, ju`zege kelip atirg`an jag`dayg`a baylanisli ra`wishte minez – qulıqtı a`melge asiriwg`a tayarlanıw motiv ha'm motivatsiyasız ju`zege shig`iwi mu`mkin emes. Du`n`ya ju`zi psixologiyasında motiv ha'm motivatsiya mashqalaları toliq u`yrenilgenligine qaramay, olar etnopsixologiyaliq ko`z – qarastan toliq u`yrenilmegen. Sonday – aq, tu`rli oqıw pa`nleri negizinde qa`liplestiriw u`lken a`hmiyetke

iyе. А`sіrеsе, оlаrdіn` еtnopsіxоlоgіyаlіq о`zgеshеlіklеrі, mоtіv hа`m mоtіvаtsіyаnі qа`lіplеstіrіw, оlаrdі іyеlеw ushіn аqіllіlіq pеnеn pаydаlаnіw оqіtіw, оqіw nа`tіyjеlіlіgіn аsіrіwdіn` kеpillіgі sаnаlаdі.

Izеrlеw jumіsіnіn` аktuаllіg`і: tа`lіm sіstеmаsіn jоqаrі dа`rеjеgе kо`tеrіw ushіn оqіwshіlаrdа аn`lаnіlg`аn, jоqаrі kо`rsetkіshlі, іndіkаtоr о`zgеshеlіklі оqіw mоtіvі hа`m mоtіvаtsіyаnі qа`lіplеstіrіw dа`wіr tаlаbі. Bеlgіlі bоlg`аnіndаy xіzmet hа`m іs – hа`rеket mоtіvsіz, mоtіvаtsіyаsіz аktіvlіlіkkе, bеlgіlі bаg`dаrg`а о`zіnе tа`n о`nіmdаrlıqqа, jеtіskеnlіkkе іyе bоlmаydі. Sоnlıqtаn tۈrлі jаstаg`і tа`lіm аlіwshіlаrdі mоtіv, mоtіvаtsіyа а`hmіyеtі mеnеn tаnіstіrіw qа`nіygеlеrdіn` kа`sіplіk tаyаrlіg`іnіn` zа`ru`rлі shа`rtі еsаplаnаdі. Mоtіvlerdіn` tۈrлerі, mоtіvаtsіyаnіn` о`zіnе tа`nліgі, оlаrdіn` dۈzilіsі, qurаmlаrі, оlаrdі qа`lіplеstіrіwdіn` а`hmіyеtлі fаktоrlаrі hаqqındа tаlаbаlаrg`а mаg`lіwmat bеrіw, оlаrdаn pаydаlаnіw jоl – jоbаlаrіn tۈsіntіrіw – xіzmet sub`еktlеrіndе іndіvіdual uslubtі іyеlеwge bеkkеm tіykar tаyаrlаydі.

Оqіw xіzmetіnіn` аktіvlіlіgі, dо`rеtіwshіlіgі, nоstаndartlıg`і, nа`tіyjеlіlіgі, bіlіmlеrdіn` puxtalıg`і, lоgіkаlıg`і, іzshіllіgі tаlаbаlаrdіn` mоtіv hа`m mоtіvаtsіyа mеnеn qurаllаng`аnlıg`іnа bаylаnıslі.

**Izеrtlеw jumіsіnіn` mаqsetі:** jоqаrі klаss оqіwshіlаrіnіn` оqіw xіzmetіndе mоtіv hа`m mоtіvаtsіyаsіn u`yrenіw.

**Izеrtlеw jumіsіnіn` predmetі:** Tа`lіm prоtsеsіndе mоtіv hа`m mоtіvаtsіyа.

Izеrtlеw jumіsіnіn` ob`еktі: jоqаrі klаss оqіwshіlаrіnіn` оqіw xіzmetіnе mоtіv hа`m mоtіvаtsіyаnі u`yrenіw.

Izеrtlеw jumіsіmіzđіn` іlіmіy gіpоtеzаsі:

Tа`lіm prоtsеsіndе оqіwshіlаrdіn` оqіw xіzmetіnе bоlg`аn mоtіv hа`m mоtіvаtsіyаsі оnіn` оqіwg`а bоlg`аn qіzіg`іwіnа tа`sіr еtіwі mu`mkіn.

Izertlew jumisinin` maqsetinen kelip shiqqan halda to`mendegishe waziypalardi orinlaymiz:

- Temag`a tiyisli pedagogikaliq ha`m psixologiyaliq a`debiyatlar menen tanisiw;
- Joqari klass oqiwshilarinin` psixologiyaliq o`zgesheliklerin, motiv ha`m motivatsiyasin u`yreniw;
- Oqiw xizmetindegi motiv ha`m motivatsiyalarin aniqlawshi metodikalardi tan`law ha`m u`yreniw;
- Psixologiyaliq ha`m pedagogikaliq juwmaqlar shig`ariw ha`m usinislari beriw.

Izertlew jumisinde qollanatuǵın metod ha`m metodikalar:

- Ilimiy miynetler menen tanisiw;
- baqlaw;
- sa`wbet;
- T. Elerstin` shaxstin` jetiskenlikke erisiw motivatsiyasin u`yreniw metodikasi.
- Oqiw xizmeti motivleri metodikasi (anketa)

Izertlew jumisinin` metodikaliq tiykarlari:

Psixologiyada determenizm, sana ha`m xizmettin` birligi printsipi, Ch.Darvinnin` evolyutsiya teoriiyasi, N.A.Bernshteynnin` “Keleshek modeli” teoriiyasi, shet el ha`m jergilikli psixolog alimlardin` motiv, motivatsiya ha`m emotsional jag`daylar haqqindag`i pikirleri, sonday – aq “Bilimlendiriw haqqinda”g`i Nizam ha`m “Kadrlar tayarlaw milliy da`stu`ri” ha`m t.b. tiykar qilip alindi.

Izertlew jumisinin` teoriyaliq a`hmiyeti:

U`yrenilgen a`debiyatlar ha`m o`tkerilgen izertlew na`tiyjelerinen aling`an teoriyaliq mag`liwmatlar, psixologiya pa`ni tarawlarinan jas ayirmashiliq ha`m pedagogikaliq psixologiya, o`spirimlik da`wirleri psixologiyasi, sotsial

psixologiya, qulqi buzilg'anliq psixologiyasi pa'nlerin teoriyaliq derekler menen bayitiwg'a xizmet etedi.

Izertlew jumisinin` a`meliy a`hmiyeti:

Izertlew na'tiyjelerinen aling'an mag'liwmatlardi ta`lim mekemelerinin` a`meliyatinda qollaw, ta`lim protsesinde talabalardin` ta`lim orinlarina, ja`miyetke beyimlesiwine, ja`miyetlesiwine ja`rdemlesiwine ken` imkan beredi.

Izertlew jumisimiz tiykarinan u`sh bo`limnen, juwmaqlaw ha`m a`debiyatlar diziminen turadi.

1. BAP. MOTIV HA`M MOTIVATSIYA MA`SELELERININ` PSIXOLOGIYALIQ U`YRENILIWI.

1.1 Motiv ha`m motivatsiyanin` psixologiyaliq sipatlamasi

Ha`zirgi zaman psixologiya pa`ninde “motivatsiya” termini psixologiyaliq jan`alaniwlar, o`zgerisler, jag`daylar, protsessler jiyindisin uliwmalastiriwshi tu`r tu`sinigi sipatinda qollaniladi. Motivatsiya turmisliq u`lken a`hmiyetke iye bolg`an ta`biyiy ha`m sotsalliq sha`rt – sha`rayatlarg`a, formalarg`a minez – quliqti bag`darlawshi qozg`atiwshi sipatinda bahalaniwi mu`mkin. Sebebi ol a`hmiyetli maqsetke bag`darlang`anliqti, tan`lawshan`liqti, pikir ju`ritiwdegi g`a`rezgo`ylikti aniqlawshi psixikaliq sa`wlelendiriw, sonday – aq, onin` ja`rdemi menen aktivlilikke basqariw jag`dayi su`wretlenedi. Motivatsiyanin` ken` ko`lemde bunday u`yreniliwi oni turmista adamlar ta`repinen tuwridan – tuwri sonday tu`siniwge sa`ykes keledi. Massa ne ushin tiri janzat tap usinday is – ha`reketti a`melge asiradi, nege basqasha tu`rde is tutpaslig`in tu`sintiriw imkanina iye. Basqasha so`z benen aytqanda, usi psixologiyaliq barliq negizinde minez – quliqtin` sebepli sha`rtlengenlik faktori jatadi.

Motivatsiya a`hmiyeti boyinsha bildirilgen joqaridag`i pikirlerge berilgen uliwmalasqan ta`riypler pu`tkilley sa`ykes:

1) Rubinshteyn S.L. “Motivatsiya – bul psixika arqali a`melge asiwshi determinatsiya bolip esaplanadi”. 2) Madsen K.B. “Motivatsiya bul minez – quliqqa bag`darlantirilg`an, qollap – quwatlawshi, qozg`atiwshi faktorlardin` jiyindisi”.

Joqaridag`i ken` ko`lemli ta`riypler motivatsiya shegarasinin` abstraktlig`i, sha`rtligi, ra`smiyliginen derek beredi. Sonday – aq, ta`riyplerdin` ren`be – ren`ligi motivatsiya a`hmiyetine kiriwshi, og`an tiyisli a`hiyetli tu`siniklerdi ajiratip aliwg`a mu`mkinshilik beredi. Ko`rinip turg`aninday, ha`r qiyli kontekstli jandasiwlar “motivatsiya” tu`siniginin`

belgili quramli bo`limlarga ajiratiwdi qiyinlastiradi. Mine sol sebepli og`an berilgen ha`r – qiyli ta`riypler, bizin`she ra`smiyatshiliq sha`rtlengenlik ko`z – qarasinan a`melge asirilg`an psixologiyaliq barliqqa uqcap ketedi. Ha`tteki du`n`ya psixologlari “motivatsiya” tu`sinigin “talap”, “umtiliw”, “qozg`awshi”, “mu`ta`jlik”, “za`ruriyat” siyaqli atamalar menen almastiriwga ha`reket etedi. Bunday jandasiwlar, ko`z – qaraslar, pozitsiyalar barlig`i ta`riyplerdin` ha`r qiyililig`in keltirip shig`aradi. Bunin` na`tiyjesinde motivatsiyanin` ruwhiy ha`m formaliq ta`repleri arasindag`i mu`na`sibette shiyelenisiwler ju`zege keltiredi. Biraq psixologiya kategoriyalrinin` “ishki regulyator ko`z – qarasinan” izertlew jumisi, olardi mag`liwmatlar menen bayitiw, jan`a psixologiyaliq o`zgeshelikleri ha`m ta`replerin ashiw ha`r qanday shekleniw yamasa sheklengenlikti biykar eredi. Sonin` ushin motivatsiyag`a tiyisli terminlerdi qollaw maqsetke muwapiqliqti ta`miyinlewge xizmet qilsa, ol jag`dayda qatan` qabil etilgen, tan`lang`an tu`siniklerden paydalaniwga imkan tuwdiradi. Motivatsiyag`a ta`n tu`sinikler, atamalar, terminler tu`rlishe ma`niste qollaniliwi bir ta`repten onin` jan`a o`zgeshelikleri yamasa sipatlarin ashiwga xizmet qilsa da, biraq ekinshi ta`repten ilimiy izleniwlerde belgili da`rejede qiyinshiliqlardi ju`zege keltiredi. Usi psixologiyaliq barliq ju`da` ba`sekeli faktor sipatinda tu`sindiriwge arziydi.

Rossiya psixologi A.N.Leont`ev motiv, motivatsiya haqqinda tu`rlishe jandasiwlar, teoriyalar, ta`ripler bar ekenligin biykarlap, bul haqqinda ol sonday pikir ju`ritedi: “Motiv” termini qollaniwinda sol da`rejede ha`r qiyililiq bar bolip, ba`lkim olardi ta`rtipke keltiriwdin` ilaji da joq. “Motiv” terminin sol bag`darda qollaniliwi sonday ta`sir qaldiradi, tap “motiv” tu`sinigi tu`rlishe na`rseler jaylastirilg`an u`lken qapqa aylanip qalg`ang`a uqsaydi. Motivler yamasa motivlestiriwshi faktorlar qatarina sonin` ishinde meyil, impul`s, a`det, ta`jiriybe, qa`lew, sezimler , qizig`iw,

maqset, ha`tteki ja`nede anig`iraq motivler, misal ushin, elektr togi menen qidiqlaw, huzr – halawat, o`zine bina qoyiw, ayliq, ideallar kiritiledi.

Insanlarg`a baylanisli motiv ha`m motivatsiya tu`sinikleri qozg`atiwshilar ha`m qozg`awshilardin` barliq tu`rlerin o`z ishine aladi, yag`niy, motivler, mu`ta`jlikler, qizig`iqlar, maqsetler, umtiliqlar, motivlesken ustanovkalar va basqalar. Motiv ha`m motivatsiya ken` ma`niste minez – quliq determinatsiyasi sipatinda elgileniwine qaramay, ko`pg`ana izertlewshiler olardi ju`da` tar ma`niste izertlep, ilimiy ta`repten tekserdi, ha`tteki izleniwshiler sha`rtsiz reflektor aktlarinin` mug`darin, affektiv, stress ha`m ekspressiv reaksiyalardi olardin` sistemasina kirgizedi. Bir qatar psixologlar motiv ha`m motivatsiyani energetikU` ruwhiy ta`replerin o`z – ara salistiradi, izertlewshiler olardi tu`p ma`nistegi energetik biokuwat aktivliliginin` deregi sipatinda tu`sindirip, ruwhiy tarawlarin esapqa almay turip tu`sintiriwge umtiladi.

Rossiya psixologiyasinda motiv ha`m motivatsiya sistemasi insan turmisi ha`m xizmetine u`ziliksiz ra`wishte bag`darlang`an quramali du`zilisike iye bolg`an basqariwshisi sipatinda tu`siniledi. Sonin` ishinde, S.L.Rubinshteyn motivlesken sistemanin` insan barliqti sa`wlelendiriwdegi rolin ko`rsetip, sonday mazmundag`i pikirlerdi belgilep o`tedi: birinshi bolip baqlaw ob`ektlari emes, ba`lkim mu`ta`jlik ob`ektlari ha`m shaxs is – ha`reketleri beriledi. Motivlesken ustanovkalardin` aktivlilikke ta`n o`zine ta`nligi ha`m sonday du`zilisike iye ha`m ol o`zi qa`legen barliq elementlari ha`m jag`dayin belgilewge xizmet etedi. Olardin` pikirinshe, sirtqi du`n`yag`a mu`na`sibettin` aktiv motivatsion o`zgesheligin ko`rsetip o`tiwdin` o`zi jetkilikli. S.L.Rubinshteyn “sana – bul tek g`ana sa`wlelendiriw emes, ba`lkim insannin` sirtqi ortalıqqa bolg`an mu`na`sibeti bolip esaplanadi” dep jazadi.

S.L.Rubinshteyn sananin` rolin ko`rsetiw menen bir qatarda psixikanin` ko`p ta`repliligi ko`z qarasinan tu`rli basqishlarda ruwhiy protsesslerdin` ju`zege keliwi, keshiwi jag`daylarin tu`sintirip beriwge erisken. Ha`r qanday shaxstin` minez – qulqin psixologiyaliq ta`repten tu`sintiriwde qozg`atiwshilar (qozg`awshilar)di tu`rli basqishlarda o`z – ara quramali baylanisliliqta alip qaraw, ko`riw lazim dep ko`rsetedi. Bizin`she, bul ko`p basqishli du`zilis basqariwdin` an`lanilg`an basqishi siyaqli an`lanbag`an motivatsion tendentsiyalardi o`z ishine aladi.

Rossiy psixologlari motiv ha`m motivatsiya du`zilisinin` basqishli kontseptsiasin islep shig`iwda to`mendegilerge su`yengen:

1) sananin` sotsial – tariyxiy rawajlaniw protsesi menen insan minez – qulqin basqariwdin` quramali sistemasina iye ekenligi.

2) Ontogenezde shaxstin` individual qa`liplesiw protsesi bolg`an genetik da`lillerge tiykarlang`an.

Motiv ha`m motivatsiya du`zilisinin` genetikaliq basqishinda qa`liplesiw mu`mkinshiligin analiz qiliw na`tiyjesinde olardin` a`piwayi bir basqishli sistemalardan quramali, ko`p basqishli joqari da`rejege o`sip o`tiw protsesi isenimli faktorlar ja`rdemi menen aniq ko`rsetilip beriledi. Uliwmalasqan mag`liwmatlardin` ko`rsetiliwinshe, motiv ha`m motivatsiyanin` du`zilisi mashqalasin izertleniwi sebepli olardin` dinamikaliq ha`m ruwhiy ta`repleri birligi printsipinen kelip shig`iwi maqsetke muwapiq. motiv ha`m motivatsiya du`zilisine ta`n ma`selege jandasiw protsesinde pu`tkil itibardi olardin` mazmunliq ta`repin ayriqsha ko`rsetiwge ruwhiy ta`replerinin` birlenshiligin belgilewge qaratiladi.

Insan minez – qulqi motivi ha`m motivatsiyasi du`zilisine, olardin` tiykgarg`i funktsional mexanizmlerin ha`mde qa`liplesiw protsesine bag`darlawdin` strategiyaliq rejesin islep shig`iw mashqalasin psixologiyaliq

ta'repten tu'sintiriw ushin individtin` psixikaliq rawajlaniwi analizine o`zine ta`n ra`wishte taktik jandasiw maqsetke muwapiq.

Shaxs motivleri ha`m motivatsiyasi ag`imi mashqalasi onin` ha`m metodologiyaliq, ha`m teoriyaliq mu`na`sibetlerin tekseriw degenin bildiredi. Sebebi ha`zirgi ku`nge shekem sovet psixologiyasinda olardin` ko`pg`ana bo`limleri, ta`repleri o`z sheshimin taba almag`an.

Uzaq shet el psixologlari arasinda "biologiyaliq mu`ta`jlikler tiykarinda insan motivleri jatadi" degen ko`z – qaraslar jiynag`i ken` ko`lemde qollanilip kelinbekte. Sonnan, AQShnan B.Damelldin` pikirinshe toqimalarda ju`zege keletug`in mu`ta`jlikler qozg`atiwshinin` tiykarg`i deregi esaplanadi. Usi ideya tiykarinan pikir ju`ritken Danlen bolsa "qozg`aliw biologiyaliq toqimalardan shetke shiqpaydi" degen pikirge qatti isenedi. Gil`fordtin` ko`rsetiwinshe, aktivliliknin` birlenshi deregi awqattan ibarat. Biraq avtor o`z pikirini izbe – iz aship beriwge umtilmaydi. Usi jag`daydi bahalawda psixologiyaliq mashqalalar ag`imi menen motiv ha`m motivatsiyalardin` biologiyaliq ag`imi ortasinda ju`z beriwshi o`z ara orin almasiwidin` bolwin pikirlew shegarasidan sirtqa shiqpaslig`i lazim. Sebebi biologiyaliq sha`rtlengen reje aktivlilik deregi o`z – ara orin almasiw protsessleri assimilyatsiya ha`m dissimilyatsiya sipatinda ko`rinedi. Solay eken, biologiyaliq jag`daylar psixikaliq protsesslerdin` materialliq tiykarin quraydi. Mine sol sebepli olar birlenshi derek ha`m psixikaliq aktivliliknin` negizi sipatinda ju`zege keledi.

Du`n`ya psixologiyasi pa`ninde motivatsiyanin` ken` ko`lemde u`yreniliwi na`tiyjesinde ol mazmun, ma`nis, a`hmiyet ta`repinen ja`ne de ken`eyedi, original teoriyaliq ha`m a`meliy materiallar menen bayiydi. Sonin` menen birge motivatsiya bir qansha g`a`rezsiz bag`dararg`a bo`leklenip ketiwi sebepli onin` izertlew predmeti to`mendegilerge qaratila baslaydi:

A) tarmaqlarg`a (ruwxiy, dinamik ta`replerge), B) da`rejelerge(sotsialliq, biologiyaliq, da`wirlik), V) mexanizmlerge (bekkemlew, ja`rdem ko`rsetiw, sig`ip shig`ariw ha`m t.b.).

Solay etip, insan minez – qulqinin` determinatsiya qilatu`g`in sebepler jiyindisi ha`zirgi zaman motivatsiya psixologiyasi u`yrenetug`in anaw yamasa minaw mu`na`sibetti o`zinde sa`wlelendiriwshi, o`zine ta`n tarmaqlari ha`m da`rejelerin tuwridan – tuwri ha`m da`wirlik, genetikaliq ha`m jag`dayli, tuwri ha`m teris atamalar menen ataw imkaniyatın ju`zege keltiredi.

Xizmettin` a`melge asiwi ha`m shaxs minez – qulqin tu`sintiriw ushin psixologiyada “motiv” ha`m “motivatsiya” tu`sinikleri isletiledi.

“Motivatsiya” tu`sinigi “motiv” tu`siniginen ken`irek ma`nis ha`m mazmung`a iye. “Motivatsiya” - insan minez – qulqi, onin` baylanisiwi, bag`darlaniwi ha`m aktivliligin tu`sintirip beriwshi psixologiyaliq sebepler jiynag`in bildiredi. Bul tu`sinik anaw yamasa minaw shaxs minez – qulqin tu`sintirip beriw kerek bolg`anda isletledi, yag`niy: “nege?”, “ne ushin?”, “ne maqsette?”, “qanday ma`p jolında?” degen sorawlarg`a juwap izlew – motivatsiyani izlew degeni. Demek, ol minez – quliqtin` motivatsion xarakterin ashıp beriwge alıp keledi.

Shaxstin` ja`miyette adamlar arasındag`i minez – qulqi ha`m o`zin tutiwi sebeplerin u`yreniw ta`rbiyaliq a`hmiyetke iye bolg`an na`rse bolıp, ma`seleni sheshiwdin` eki ta`repi pariqlanadi: a) ishki sebepler, yag`niy is – ha`reket iyesinin` sub`ektiv psixologiyaliq o`zgeshelikleri na`zerde tutiladi (motivler, mu`ta`jlikler, maqsetler, qa`lewler, qizig`iqlar ha`m t.b.); b) sirtqi sebepler – xizmettin` sirtqi sha`rt – sha`rayatlari ha`m jag`daylari. Yag`niy, bular konkret jag`daylardin` kelip shig`iwina sebep bolatug`in sirtqi stimullar bolıp esaplanadi.

Shaxstin` minez – qulqin ishten, ishki psixologiyaliq sebeler arqali basqariw a`dette shaxsiy dispozitsiyalar dep ataladi. Olar shaxs ta`repinen an`laniwi yamasa an`lanbaslig`i da mu`mkin. Yag`niy, ayirim waqitlari sonday boladi, shaxs o`zi a`melge asirg`an jumis yamasa o`zindegı o`gerislerge qa`liplesken mu`na`sibettin` haqiyqiy sebebin o`zi tu`sinip jetpeydi. “Nege?” degen sorawg`a “o`zim de bilmey qaldim, bilmeymen”, dep juwap beredi. Bul an`lanbag`an dispozitsiyalar yaki ustanovkalar dep ataladi. Eger ha`r bir ka`sipke sanali ta`rizde qizig`ip, onin` barliq sirlarin iyelew ushin shin kewilden ha`reket qilsa, bunda jag`day basqasharaq boladi, yag`niy, dispozitsiya an`lang`an, sanali esaplanadi.

Sol ko`z qarastan motiv – anig`iraq tu`sinik bolip, ol shaxstag`i anaw yamasa minaw minez – quliqqa bolg`an turaqli meyillik, tayarliqti tu`sintirip beriwshi sebepti na`zerde tutadi. Belgili nemis alimi K.Levin motivler mashqalasi, a`sirese, shaxstag`i sotsialliq minez – quliq motivleri haqqında ken` izertlew jumislarin alip barip sol na`rse aniqlandi, ha`r bir Adam o`zine ta`n ta`rizde anaw yamasa minaw jag`daydi qabil etiw ha`m bahalawg`a meyil boladi. Sonisi hayran qaldirarli, sol bir aniq jag`day haqqında tu`rli shaxslardin` bahalari da tu`rlishe boladi. Bunnan tisqari, bir shaxstin` o`zi de o`zindegı jag`day, keypiyatqa baylanisli bir qiyli jag`daydi ayirim jhalatlarda tu`rlishe qabil etiwge meyil boladi. Sonin` ushin da adamnin` sol waqittag`i real ha`reketlerin sol belgili sharayattag`i ishki ha`m sirtqi stimularg`a onin` bergen bahasi yamasa reaksiyasi sipatında qaramay, ba`lkim onda sog`an uqsas jag`daylardı qabil etiwge ishki bir tayarliq – dispozitsiyanin` bar ekenligi menen tu`sintiriw durisraq boladi. Sol ma`niste shaxs minez – qulqinin` motivatsiyasi tu`rli sha`rayatlardan arttirilg`an ta`jiriybege tayang`an, sanali analizler, ha`tteki, sotsialliq ta`jiriybe normalarinin` ta`sirinde qa`liplesetug`in sebepler kompleksin o`z ishine aladi. Ha`r qanday motivlerdin` arqasında shaxstin` mu`ta`jlikleri jatadi. Yag`niy,

maqsetli turmista shaxsta aldi menen anaw yamasa minaw mu`ta`jlikler payda boladi ha`m tap solardin` ta`biyati ha`m za`ru`riyatina baylanisli ta`rizde minez – quliy motivleri ko`rinedi. Misal ushin, talabanin` oqiw xizmetin aliw mu`mkin. Bilim aliw maqseti bilim, ilim aliw, qizig`iwshiliq mu`ta`jligin payda etedi. Bul mu`ta`jlik rawajlaniwdin` belgili bir da`wirinde, misal ushin, baqsha jasinan baslap qanaatlandirila baslaydi. Balag`a satip alip berilgen kitaplar, da`pter ha`m basqa oqiw qurallari, belgili ta`lim mekemesinde sho`lkemlestirilgen sha`rt – sha`rayatlar ha`m ol jerdegi bilim aliwg`a qaratilg`an xizmettin` o`zi, bala ushin motiv ornin basadi. Ja`ne bir a`piwayi misal, qolin`izda kitap bar. Siz ele oni oqiwdi baslamadin`iz. Biraq oqiw istegi bar, sol istektin` artina bolsa, sol mazmundi biliw ha`m onin` man`iina jetiw mu`ta`jligi turadi. Rus alimi R.Nemov shaxstag`i motivatsion tarepin to`mendegishe tu`sindiredi. Uliwma, ha`r qanday shaxstag`i bar bolg`an mu`ta`jliklerdi eki toparg`a ajiratiw mu`mkin:

1. Biologiyaliq mu`ta`jlikler – bul fiziologiyaliq (ash boliw, uyqi, sho`llew), jinisiy, maslasiw mu`ta`jlikleri.

2. Sotsialliq mu`ta`jlikler – bul miynet etiw, biliw,estetikaliq ha`m a`dep – ikramliq mu`ta`jlikler.

3. Mu`ta`jliklerdi biologiyaliq ha`m sotsialliq tu`rlerge bo`lgenimiz benen sol na`rseni umitpaslig`imiz kerek shaxstag`i ha`r qanday mu`ta`jlikler de ja`miyetlesken boladi, yag`niy, olar sol ja`miyet ha`m ortalıqtag`i qa`driyat, ma`deniy o`lshemler ha`m insanlar araliq mu`na`sibetler xarakterine aylanisli boladi. Misal ushin, en` ta`biyiy ha`m tu`sinikli esaplang`an bizin` awqatqa bolg`anmu`ta`jligimizdi alsaq, ol aniq bir ortalıqqa qarap tu`rlishe ha`reketlerdi keltirip shig`aradi. Ja`ne misal ushin, toy meresimlerin yamasa ju`da` toli da`sturxan a`tirapında otirg`an Adam ne ushin ko`p awqat jegenin bilmey qaladi. Eger bul ta`biyat qushag`i yamasa

paxta dalasindag`i ja`rdem bolsa ne, bir bo`lek issi nan da pu`tkil deneye ra`ha`t bag`ishlawshi bolip, ashliqti bilintirmeydi.

Uliwma shaxstin` sotsialliq minez – qulqi motivi haqqinda ga`p ketkende, onin` eki ta`repi yamasa eki elementi ajratiladi: ha`reket da`stu`ri ha`m maqset. Ha`reket da`stu`ri maqsetke erisiwdin` qurallarına anıqlıq kirgizedi. Sonin` ushin da da`stu`rde na`zerde tutilg`an qurallar maqsetke erisiwdi aqlawı kerek, bolmasa da`stu`r hesh na`rse bermeydi. Misal ushin, bazi bir ata – analar perzentlerin jaqsi ta`rbiyalaw ha`m onnan ideallarındag`i shaxs jetilisip shig`iwin arziw etip, onin` aldına ju`da` awır ta`rbiyalıq sha`rtlerdi qoyadı, bala erkinligi buwiladı, ol qatti baqlaw ortalig`ında uslanadı. Na`tiyjede bala keyinshellik basqarip bolmaytug`ın, qaysar, sirtqi ta`sirlerge berilmeytug`ın bolip qaladı, ha`r qanday basqa sotsialliq sha`rayatta qiynalatug`ın bolip qaladı. Sonin` ushin da motiv ha`r dayım an`lang`an, mu`ta`jlikler muwapiqlastirilg`an ha`m maqsetler ha`m og`an jetiw quralları anıq bolıwı kerek. Sonda g`ana sotsialliq minez – qulıq ja`miyetke sa`ykes boladı.

Ha`r tu`rli ka`sip iyeleri xızmeti motivlerin u`yreniwde motivler xarakterin biliw ha`m olardı o`gertiriw mashqalası a`hmiyetke iye. Sonday motivlerden biri ha`r qiyli xızmet tarawlarında da jetiskenlikke erisiw motivi bolip, bunday teoriyanin` tiykarshıları amerikalıq alımlar D.Makklelland, D. Atkinson ha`m nemis alımı X.Xekxauzenler esaplanadı. Olardin` pikirinshe, adamda tu`rli jumislardı orinlawdı ta`miyinlewshi tiykarinan eki tu`rdegi motiv bar: jetiskenlikke erisiw motivi ha`mde a`wmetsizliklerden qashiw motivi. Adamlar da anaw yamasa minaw tu`rdegi xızmetlerge kirisiwde qaysı motivke mo`lsher qiliwlarına qarap pariqladı. Misal ushin, tek g`ana jetiskenlik motivi menen isleytug`ınlar aldinnan isenim menen sonday jumis baslaydı, ne qilip bolsa da jetiskenlikke erisiw olar ushin joqarı maqset boladı. Olar ele jumisti baslamay turip, jetiskenliklerdi ku`tedi ha`m sonday

jumisti a`melge asirsa, adamlar olardin` barliq ha`reketlerin maqullaytug`inlig`in bileli. Bul jolda olar tek g`ana o`z ku`sh ha`m imkaniyatlarina g`ana emes, ba`lkim barliq sirtqi imkaniyatlar – tanis – bilisler, qarejet siyaqli fatorlardan paydalanadi.

Batista derlik barliq adam jaslig`inan shaxsiy utis ha`m jetiskenliklerine intiliw ruwhiynda ta`rbiyalanadi. Bul ruwx olarda mu`ta`jlik da`rejesinde boladi. Jetiskenlik olarda ba`rqulla keleshekke qaratilg`an boladi. Sonisi itibarg`a ilag`iqli, bul jetiskenliklerge shaxs o`z miyneti, oqiwi ha`m waqtinda qarejet ajiratiw arqali erisiwin jaqsi bileli. Bunda olardin` ata – analari ju`da` u`lken rol` oynaydi. Balasinin` a`wmetli boliwin qa`legen ata – anna jas waqtinan baslap onnan erkinlikni talap etedi, sol sebepli bala jaslig`inan – aq o`z ku`shine iseniwi kerekligin tu`sinip baradi, erisken ha`r bir jetiskenliginen quwanadi ha`m o`zine isenimi artadi. Bizde ayirim waqitlari sonday boladi, biz Balani basqalarg`a qarap o`rnek aliwg`a, anasi islep Bergen ma`selesi menen mektepte jaqsi baha alip, onnan o`zi maqtanip ju`riwinin` gu`wasi bolamiz. Bunday jandasiw balani basqalar ku`shine isenetug`in, qanday jumisti bolsa da u`lkenlerdin` jol – jobasi menen orinlawg`a u`yrenip qaladi. Bundaylar, waqti saati kelip, shan`arag`i, jumisi bolg`anda ba`rqulla jumisti baslamay turip, onin` jaman aqibeti bolmaspa eken, degen oy menen qa`weterlenetug`in bolip qaladi.

Demek, a`wmetsizliklerden qashiw motivine tayang`an shaxslarda birinshilerden pariqli, jumisti baslawdan aldın ne bolsa da a`wmetsizlikke duwshaker bolmasliqti oylaydi. Sol sebepli olarda ko`birek isenimsizlik, jetiskenlikke erisiwge isenbeslik, pessimizmge uqsag`an halatlar baqlanadi. Sonliqtan bolsa kerek, aqir – aqibet olar ba`ribir a`wmetsizlikke ushirap, “o`zi sira` a`wmetim ju`rispeytug`in adamman da” degen sheshimge keledi. Eger birinshi tiptegi shaxslar bir jumisti na`tiyjeli tamamlag`annan son`, ko`terinki Rux penen ekinshi jumisqa kirisse, ekinshi tip wa`killeri ha`r

qanday jumisti tamamlag`annan son` onin` na`tiyjesine qaramastan ruxiy tu`skinlikke tetu`sedi.

Amerikalıq alim Kvinn Virjiniyanın` jazıwinsha, a`wmetsizlikten qashiwshi shaxslarda ko`binshe ba`sekeden qorqiw sezimi u`stem boladı. Ha`tteki sonday adamlar bar, olar ayirim tanislarinin` na`zerinen qalip ketpeslik, olardi qapa qilmasliq ushin jetiskenlikke umtilmaydi, na`tiyjede turmista a`wmetsizler qatarına kirip qaladı. A`sirese, bunday mu`na`sibet qizlarg`a ta`n bolip, olar barliq na`rsede alda bolip ketken, a`wmetli insanlarga isenim bildirmes eken.

Solay etip, motivler sistemasi shaxstin` miynetke, adamlarg`a ha`m o`z – o`zine mu`na`sibetlerinen kelip shig`adi ha`m ondag`i xarakter o`zgesheliklerin de belgileydi. Olardin` ha`r birimizde real sha`rt – sha`rayatlarda ko`riniwi belgili bir juwapkershilikli jumis aldınan o`zimizdi tutiwimiz ha`m jetiskenliklerge erisiwimiz benen bahalaymız. Misal ushin, juwapkershilikli imtixan tapsiriw protsesin alayiq, ayirim talabalar imtixan aldınan ju`da` qayg`iradi, qorqadi. Olar ushin imtixan tapsiriw ju`da` u`lken ta`shwish. Basqalar bolsa bul protsessti basıqliq penen basınan keshirip, ishinen qa`weterlenip atirg`an bolsa da, buni basqalarg`a bildirmeydi. Ja`ne u`shinshi tiptegi adamlar uliwma ta`shwishsiz bolip, sira` qoriqpaydi. Ta`biyyi, usig`an muwapiq ta`rizde, ha`r bir tip wa`killeri jumisinin` jetiskenligi ha`m xizmetinin` na`tiyjesi tu`rlishe boladı. Bug`an ha`r bir shaxstag`i dawagerlik da`rejesi de ta`sir etedi. Dawagerlik da`rejesi joqarıraq bolg`anlar bilgen – bilmegenin da`lillewge umtilsa, a`ne sonday da`rejesi pa`sler bar bilgenin de jaqsi aytip Bere almay, ja`ne oqitiwshi menen tartispaydılar da.

Sonin` ushin da ha`r birimiz sotsialliq xizmet motivlerinen tisqari, shaxsiy qa`siyetlerimizdi de biliwimiz ha`m sanali ta`rizde minez – qulqimizdi basqara aliwimiz kerek.

1.2. Motivlerdin` payda boliwinda sezim ha`m emotsiya.

Insannin` ishki o`mirinin` ayriqsha, ju`da` a`hmiyetli ta`repin emotsiya ha`m sezimler iyeleydi. Sub`ekt ushin jeke ishki dun`yasinin` haqlig`i ha`m aniqlog`i, birinshi gezekte, emotsionalliq shinliq, onin` bastan keshiriwleri sipatinda ko`rinedi. Bizin` ha`r birimiz ha`r bir ma`writte belgili bir emotsional jag`dayda bolamiz, anaw yamasa minaw sezimlerdi bastan keshiremiz.

Emotsiyalardin` ko`p tu`rliligi ha`mmege belgili-quwanish, qapashiliq, ashiw, tan`laniw, tu`skinlikke tu`siw, qa`weterleniw, jek ko`riw h.t.b. Sezimler du`n`yasi bizin` turmisimizdin` barliq ta`replerine - basqalarg`a qatnas, bizin` jumisimiz, sa`wbet ha`m biliwge kiredi. Insan is-ha`reketinin` ayriqsha tarawi-iskusstvo tikkeley insan emotsiyalari ha`m sezimlerine qaratilg`an.

Emotsiyalar su`wretlewshi, fenomenal planda sub`ektin` qorshag`an ortalıqqa, onin` menen ne ju`z berip atirg`anina naduris qatnasin bildiredi. Bul qatnasti bastan keshiriw emotsiya yamasa sezim esaplanadi, olar adam menen sol waqitta ne, jag`imli yamasa jag`imsizliq ju`z berip atirg`anlig`in bildiredi.

Insan jedelligi deregi, is-ha`reketke iytermelewshi talap ha`m motivler tarawında jatadi. Olardin` qanaatlaniwi maqset qoyiw, aniq turmisliq ma`selelerdi sheshiwden ibarat. Talaptin` qanaatlaniwına bag`darlang`an, qoyilg`an maqsetti a`melge asirilatug`in real turmisliq sha`rtler emotsional bastan keshiriwlerdin` ha`r qiylilig`in eskertedi. Talaptin` qanaatlaniw ha`m maqsetke erisiwge ja`rdem etiwshi sha`rt, predmet ha`m qubilislar unamli emotsiyalardi-qanaatlaniw, quwanish, qizig`iwshiliq, qoziw h.t.b payda etedi. Kerisinshe, sub`ekt ta`repinen talap ha`m maqsetlerdin` a`melge asiriliwi ushin tosquinliq etedi dep qabillaniwshi

jag`daylar keri emotsiyalardi ha`m uwayimlardi-qanaatlanbawshiliq, qapashiliq, qorqiw, qa`weteleniw h.t.b payda etedi.

Demek, emotsiyalardin` eki ta`repleme sebepshi boliwin konstatlaw mu`mkin-bul bir ta`repten, talaplar menen (motivatsiya), ekinshi ta`repten jag`daydin` ayriqshalig`i menen. Emotsiyalar bul eki waqiyalar qatari arasinda baylanis ha`m qatnas ornatadi, sub`ektke ha`zirgi jag`dayda onin` talaplarinin` orinlaniwi yamasa orinlanbawi haqqinda signal beredi. “Emotsiyalar-dep jazg`an edi A.N.Leont`ev-ishki signallar funktsiyasin orinlaydi, ishki degenimizde, ular tikkeley sol predmetlik shinliqtin` psixikaliq sa`wleleniwi esaplanbaydi. Emotsiyanin` o`zgesheligi sonnan ibarat, ular motivler (talaplar) ha`m tabis yamasa og`an juwap beriwshi is-ha`reket sub`ektinin` tabisli a`melge asiwi mu`mkinshiligi arasindag`i qatnasti sa`wlelendiredi”.

S.L.Rubinshteynnin` aniqlawi boyinsha emotsiyalar talaplar (motivler)din` o`mir su`riwinin` sub`ektiv formasi esaplanadi. Bul demek, motivatsiya sub`ektke og`an ob`ekt a`hmiyetliligi talaplig`i haqqinda signal beriwshi ha`m og`an is-ha`reketti bag`darlawg`a iytermelewshi bastan keshiriw formasinda emotsionalliq jag`day tu`rinde ashiladi.

Bunda emotsiya ha`m motivatsiyaliq protsessler ten`lestirilmeydi. Emotsional bastan keshiriwler motivlerdin` o`mir su`riwinin` juwmaqliq na`tiyjeliliginen ibarat. Olar talaplardi qanaatlandiriw ha`m maqsetke erisiwge tayarlaytug`in ha`m belgileytug`in barliq protsesslerdi sa`wlelendirmeydi.

Solay etip, emotsiyalar-talap ha`m motivler menen baylanisli ha`m sub`ektke ta`sir etiwshi qubilis ha`m jag`daylardin` a`hmiyetliligin tikkeley-sezimlik bastan keshiriwler formasinda sa`wlelendiriwshi psixikaliq protsess ha`m jag`daylardin` ayriqsha klassi. **Insan sezimi**-bul onin` dun`yag`a, onin`

ne islep atirg`anina, tikkeley bastan keshiriwlerde onin` menen ne ju`z berip atirg`anlig`ina qatnasi.

Emotsiyalar oyaniw funktsiyasin atqaradi-ju`z berip atirg`anlardi bahalawdan ha`reketke oyaniw payda boladi. Bahalaw belgisine (unamli yamasa unamsiz) muwapiq, ha`reket ya za`ru`rli, kerekli na`rseni o`zinikine aylandiriw, iyelewge, yamasa sa`tsiz ha`rekettin` toqtawina, yamasa basqasin tan`lawg`a bag`darlaniwi mu`mkin.

Oyaniw menen emotsiyanin` nerv kletkalarinin` ha`m uliwma barliq organizmnin` jedellesiwi siyaqli funktsiyasi tig`iz baylanisli. Emotsiyalar orayliq nerv sistemasinin` ha`m onin` ayirim strukturalarinin` is-ha`reketinin` optimal da`rejesin ta`miyinleydi. Emotsional protsesslerdin` ko`p funktsiyali sistemasi tonus regulyatsisi ha`m individtin` jedelligi esaplanadi. Emotsional jag`daydin` is-ha`rekettin` o`nimdarlig`ina-onin` tempi ha`m ritmi- ta`sir etiw-ha`r birimizge belgili. Quwanish emotsiyalari, is-ha`reket tabisina iseniw adamg`a qosimsha ku`sh berip, elede ko`birek ha`m jedel islewge iytermeleydi.

Emotsiyanin` sintezlewshi funktsiyasi bo`lek, waqit ha`m ken`islikte waqiya ha`m faktlerdi bir pu`tinlikke biriktiriw, sintezlewge mu`mkinshilik beredi. A.R.Luriya ko`rsetken edi, ku`shli emotsional bastan keshiriwdi tuwdirg`an jag`day menen tuwri yamasa tosattan baylanisqan obrazlar jiyindisi, sub`ekt sanasinda bekkem kompleks payda etedi. Onin` elementlerinin` birin aktualizatsiyalaw, ayirim waqitlari sub`ekttin` erkine qarsi, sanasinda onin` basqa elementlerinin` ju`zege shig`iwin keltirip shig`aradi.

Emotsiyalar ekspressiv (ta`sirli) funktsiyani atqaradi. Jiwi jag`dayda olar periferik xarakterdegı (qizariw, ag`ariw, dem aliwdin` tezlesiwı, ju`rek uriwi) organikaliq o`zgerisler menen ta`sirli ha`reketler (mimikada-bet ha`reketinde, pantomimikada-denenin` ha`reketinde, vokalizatsiya-dawistin`

intonatsiya ha'm tembrinda) menen o'tedi. Ku'ndelikli turmista ta'sirli ha'reketlerdi, biz a'dette, a'tiraptag'i adamlar keypiyati, emotsional jag'dayindag'i o'zgerislerdi da'l qabillaymiz ha'm bahalaymiz.

Emotsiyalar ayriqsha funktsiyani atqaradi-olar G'ma'niske ma'seleni qoyadiG'.

Misali, "Ko'plegen tabisli ha'reketler menen toli ku'n, adamnin' keypiyatini tu'siriwi, onda jag'imsiz emotsional iz qaldiriwi mu'mkin. Ku'ndelikli ta'shwishler menen bul iz onsha bilinbey turadi. Biraq, adam keyinine qarap, o'tken ku'ndi qiyalanan o'tkeretug'in payitlarda, onin' keypiyati predmetlik derekke iye boladi-a'yne usi waqiyadan onda emotsional iz qaldirg'anin ko'rsetiwshi affektiv signal payda boladi.

Bunday ma'seleni sheshiw ushin ayriqsha ishki jumis kerek. (A.N.Leont'ev)".

Emotsiyalardin' atap o'tilgen funktsiyalari uliwma bir funktsiyanin'-is-ha'rekttin' ishki retlesiwinin' ha'r qiyli ta'repleri esaplanadi.

Insannin' emotsional du'n'yasi ha'r tu'rli ha'm ha'r qiyili sapada. Emotsional protsessler yamasa bastan keshiriwlerge affekt, a'sirese, emotsiya, keypiyat, qumar, stress, sezimlerdi kiritedi.

Affekt-sub'ekt ushin turmisliq a'hmiyetli tosattan o'zgerisler menen baylanisli ha'm sanaliq is-ha'rekette keskin o'zgerisler ha'm ta'sirli ha'reketlik ko'rinishler menen o'tetug'in ku'shli ha'm salsitirmali tu'rde qisqa waqitliq emotsional jag'day. Affektiv jag'day sanali is-ha'rekettin' toqtawshilig'inda, sub'ekttin' minez-qulqi ushin sanaliq qadag'alawinin' buziliwinda ko'rinedi.

Emotsiyalardin' affektten ayirmashilig'i, uzag'iraq ha'm kem jedelli jag'daydi ko'rsetedi. Emotsiyalar jag'dayliq xarakterge iye, yag'niy adamnin' bar bolg'an yamasa mu'mkin bolg'an jag'dayg'a, o'z is-ha'reketi ha'm o'z ha'reketlerine bahalawshi qatnasin bildiredi. Emotsiyalar idiatorliq

xarakterge iye-olar rael payda bolmag`an, bastan keshirgen yamasa ko`z aldina keltirilgen jag`daylar haqqında ko`z aldina keltiriwge baylanisli payda bolatug`in jag`day ha`m waqiyalardi aldi burin seziw uqibina iye.

Emotsiyanin` a`hmiyetli o`zgesheligi olardin` uliwmalastiriw ha`m kommunikatsiyag`a uqiylilig`inan ibarat. Adamnin` emotsional ta`jiriybesi onin` jeke bastan keshiriwlerinen ju`da` ken`, ol sonday-aq basqa adamlar menen qatnasta payda bolatug`in emotsional birgelikte bastan keshiriwde qa`liplesedi.

Keypiyat degenimiz salistirmali tu`rde a`zzi ko`ringen, turaqli emotsional jag`day. Keypiyat insannin` barliq minez-qulqina emotsional ren` beredi. Eger adamnin` keypiyati jaqsi bolsa, onin` bir na`rseni qabillawı yamasa ko`z aldina keltiriwi de unamli ren`de boladi.

S.L.Rubinshteyn basqa emotsional payda boliwlardan ayirmashiliqli tu`rde keypiyattin` eki tiykarg`i belgilerin atap o`tken. Birinshiden, olar predmetli emes, al jeke shaxsina, adamnin` keypiyati jaqsi bolg`anda, ol tek g`ana quwanishli emes, al og`an quwanishli. Ekinshiden, keypiyat qanday da bir jeke waqiyag`a bag`ishlang`an, arnawli bastan keshiriw emes, al taralg`an uliwma jag`day.

**Qumar-ku`shli**, teren`, absolyut u`stem emotsional bastan keshiriw. Qumar diqqatti ja`mlewde, oylardin` ha`m ku`shtin` jiynaliwında, olardin` bir maqsetke bag`darlaniwında ko`rinedi. Qumarliq adamdi pu`tkilley qamrap aladi, qumarliq seze otirip adam ja`bir shegiwshi, qanday da bir ku`shtin` hu`kimlarlig`indag`ig`a uqsap qaladi. Qumarliq barliq ku`shti jiynap, ja`mlep tek bir na`rsege bag`darlag`ani ushin ziyanli da boliw, biraq sonin` menen birge ulli boliwi da mu`mkin. Du`n`yada ele hesh bir ulli na`rse ulken qumarlaniwsız a`melge asirilmag`an.

Stress ekstremal turmisliq jag`daylarda payda boliwshi, adamnan nerv-psixikaliq ku`shinin` mobiliziatsiyasin talap etiwshi emotsional bastan

keshiriwdin` ayriqsha formasinan ibarat. Ol qa`wip, qorqinish, o`kpelew jag`daylarinda h.t.b payda boladi. Stress psixikaliq protsesslerdin` o`tiwinde o`zgerislerge, emotsional qozg`alisqa, is-ha`rekettin` motivatsion transformatsiyasina, ha`reket ha`m so`ylewdin` buziliwina alip keledi. Ayirim waqitlari napryajenie insan is-ha`reketine unamli ta`sir etedi.

Stress organizmnin` o`mir su`riwinin` o`zgeriwshen` jag`daylarina maslasiwi ushin za`ru`r. Stress haqqindag`i ta`limattin` tiykarin saliwshi G.Sel`enin` pikirinshe, stress o`z rawajlaniwinda u`sh basqishtan o`tedi- 1) “qa`weterleni reaktsiyasi”, bunda organizmnin` qorg`awshi ku`shleri mobilizitsiyalanadi 2) “qarsilasiw basqishi”, bunda stressorg`a toliq maslasiw sa`wlelenedi 3) “ha`lsirew basqishi” eger stressor ku`shli bolsa ha`m adamg`a uzaq waqit ta`sir etse bunnan qashiw kerek.

Adam stress penen o`zi qalay gu`resiw memkin degen sorawg`a G.Sele bilay juwap beredi “Fizikaliq jedellik ja`rdem beredi, biraq tek bunin` o`zi jetkilikli emes. En` a`hmiyetlisi-jasaw “minez-quliq kodeksi”ne iye boliw. O`zin`izge “maqset port”in tabin`-bul ilaji bolg`ansha ko`birek adamlarg`a miyrimlilik payda etedi, ko`birek dos arttirin`. . .Eger siz adamlarg`a kerek bolsan`iz, za`ru`r boslan`iz, siz qutqarilg`an esaplanasiz”.

Sezim-adam ta`repiyen shinliqtin` predmet ha`m qubilislarina o`z qatnasinin` bastan keshiriwinin` tiykarig`i formalarinin` biri, ol salistirmali tu`rde tu`raqlilik ha`m bekkemlilik penen ajiraladi. Insan sezimi emotsiyalardin` uliwmalasiwi sipatinda payda boladi-sezimlerdin` payda bolwi ha`m rawajlanwi turaqli emotsional qatnaslardin` qa`liplesiwin bildiredi. Aniq du`zilgen jag`dayda predmetlerdin` jag`dayliq a`hmiyetin sa`wlelendiriwshi jag`dayliq emotsiyalar ha`m affektlerden pariqli ra`wishte sezimler turaqli motivatsiyaliq a`hmiyetke iye qubilislardi ayiradi.

Jag`dayliq ha`m turaqli emotsional bastan keshiriwlerdin` sa`ykes emesligi psixologiyada sezimlerdin` **ambivalentligi** degen atalg`an. Bastan

keshiriwlerdin` ambivalentligi jiyyi ayirim turmis reallarına ha`m o`tkinshi jag`dayg`a emotsional reaksiyanın` turaqli emotsional qatnaslardin` say kelmewinde payda boladi (misali, eger unamli bahalanatug`in adamlar, doslar adamg`a diqqatsiz bolsa, ashiwi keliwi).

**A`dep-ikram** (etikaliq) sezimler adamnin` basqa adamlarg`a, Watang`a, shan`arag`ına, o`zine bolg`an qatnasin bildiredi. Moralliq sezimge muhabbat, gumanizm, patriotizm, haqiqatliq, abiroy, uyat h.t.b kiredi. A`dep-ikram sezimlerinin` ha`r tu`rliligi insan qatnasinin` ko`p tu`rliligini sa`wlelendiredi. A`dep-ikram seziminin` en` joqari formasi-*jaqsiliqqa muhabbat*. Etikaliq sezimlar insan minez-qulqin retlestiredi. Eger ol o`zin qa`liplesken minez-qulqin normalarina say tutsa, bunnan qanaatlanadi, o`zin isenimli sezedi. Eger onin` ha`reketleri uliwma belgilengen normalarg`a muwapiq kelmese, ol qolaysizliq, uyat sezedi.

Uyat tiykarında an`lanbag`an tu`rde ayipkershilik sezimi jatadi, bunda tek g`ana o`zin`e ashiw emes, al qabillang`an normalardi ha`m ko`rsetpelerdi buziwdan qorqiw bar. Insan minez-qulqinin` joqarg`i a`dep-ikramliligi retlestiriwshisi hu`jdan. Etikaliq emes ha`reketti islegen adamnin` jag`dayi qanday bolatug`inlig`i ha`mmege belgili. Bul uwayimlar “hu`jdan azabi” dep atalip, bunin` tiykarında gu`na ha`m jat bolip ketiw keselligi, adamnin` basqalardan ajiraliwi jatadi.

Intellectual (biliw) sezimi adamnin` du`n`yag`a biliw qatnasi menen payda boladi. Biliw seziminin` predmeti ha`m bilim aliw protsessi ha`m onin` na`tiyjesi de boliwi mu`mkin. Intellectual sezimlerge qizig`iwshilq, biliwge qumar, sirdi seziw, tan`laniwdi jatqariw mu`mkin. Intellectual sezimnin` shin`i muhabbattin` haqiqatliqqa uliwmalasqan muhabbat sezimi boladi, ol turmis sirina teren` kiriwge mu`mkinshilik beretug`in u`lken ha`reketleniwshi ku`sh boladi.

Estetikaliq sezimler ko`rkem baha ha`m talg`amda ko`rinedi. Adam ta`rbiya protsessinde rawajlang`an estetikaliq talg`amg`a iye bolsa, iskustvo shig`armasi, ta`biyat kartinasi, basqa adamdi qabillag`anda o`zi ushin jag`imli yamasa jag`imsiz emotsiyalardi sezedi, onin` diapazoni ju`da` ken`-ra`ha`tleniw sezimi ha`m quwaniwdan-jek ko`riwge shekem.

**Qizig`iw-qoziw**-jiyi bastan keshiriletug`i unamli emotsiya, ol uqiqlar, bilimler, oylawlardin` rawajlaniwinda motivatsiyanin` en` a`hmiyetlisi esaplanadi. Qizig`iwshiliq-bul ku`ndelikli jumisti normal obrazda uslap turatug`in jalg`iz motivatsiya. Qizig`iwshiliq-qoziw-bul qamtip aliw, biliwge qushtarliq sezimi. Qizig`iwshiliq emotsiyanin` seziwshi adamda izertlew, aralasiw, o`z ta`jiriybesin ken`eytiw, qizig`iwshiliq oyatqan adam yamasa ob`ektke jaqinlasiw tilegi payda boladi. Intensiv qizig`iwshiliqta yamasa qoziwda adam o`zin ko`terin`ki ha`m tirishe sezedi.

Quwanish isenimlilik ha`m a`hmiyetlilik sezimi menen, qiyinshiliqlardi jen`iwge uqiqliliq seziw ha`m o`mirden la`zzetleniw sezimi menen sipatlanadi. Quwanish o`zinen qanaatlaniw, a`tiraptag`ilardan ha`m du`n`yadan qanaatlaniw menen o`tedi. Quwanish jiye ku`sh ha`m energetikalik ko`teriliw menen o`tedi. Quwanish-bul o`z mu`mkinshiliklerin`di a`melge asirg`anda payda boladi. O`z mu`mkinshiliklerin` a`melge asiriw`g`a tosquinliq etiw, bul quwaniw`g`a tosquinliq etiw degen. Biraq quwanish o`mirlik maqsetlerge erisiwge bag`darlang`an oy ha`m ha`reketlerdin` tuwri na`tiyjesi bolmawi da mu`mkin. Diniy ko`z-qarastan quwanish-en` joqarg`i danaliq.

**Tan`laniw**-o`tkinshi emotsiya, ol tez payda bolip ha`m tez o`tip ketedir. Basqa emotsiyalardan pariqli ra`wishte, tan`laniw uzaq waqit minez-quliqti motivirovat` etpeydi. Tan`laniwdin` funktsiyasi sub`ekttin` tabisli ha`reketlerge, jan`a yamasa tosattan bolatug`in waqiyalarg`a tayarlawdan ibarat.

Qiynaliw-en` ken` tarqalg`an keri emotsiya, ol qayg`i ha`m depressiyada dominant (u`stin) esaplanadi. Qiynaliwdin` psixologiyaliq sebepleri ku`ndelikli turmistag`i ko`plegen problemali jag`daylardi, talap etiwshilik jag`daylardi, basqa da emotsiyalar, ko`z aldina keltiriwlerdi h.t.b o`z ishine qamtiydi. Qiynaliwdi bastan keshiriw qayg`i, keypiyattin` tu`siwi, u`mitsizlik, jalg`izliq, izolyatsiya, tu`skinlik sipatinda su`wretlenedi. Qiynaliw-ha`m qiynalip atirg`an adamg`a, ha`m a`tiraptag`ilarg`a og`an ha`zir jaman ekenligi haqqinda xabar beredi. Qiynaliw-adam qiynaliwdi pa`seytiw ushin, onin` sebeplerin saplastiriw og`an sebep bolip xizmet etetug`in ob`ektke o`z qatnasin o`zgertiw ushin belgili bir ha`reketti a`melge asiriwg`a iyermeleydi. Qiynaliwdin` en` awir formasi bolg`an qayg`inin` deregi jog`altiw boladi. En` awir qayg`i jaqin adamin`di jog`altqanda payda boladi. Qayg`i jag`dayin adam awir bastan keshiredi. Watandarliq psixologiyada adamnin` qayg`ina bastan keshiriwinin` psixologiyaliq mexanizmi u`yrenilgen. Atap o`tiw orinli, adamnin` a`dep-ikramliliq rawajlaniwinda qiynaliw ha`m onin` sarplaniwi joqarg`i ruwxiy tu`siniwdin` sha`rti.

**Qa`ha`r-ku`shli** keri emotsiya, adam qa`legen maqsetine erisiw jolindag`i tosqinliqqa juwap retinde payda boladi. Ashiwdin` maqsetlerinin` bir-jeke namisina tiyiw. Qizig`iwshiliq yamasa quwaniw jag`dayinin` buziliwi, aldaw, erkine qarsi bir na`rseni islewge ma`jbu`rlew. Ashiwdi bastan keshiriwde adam o`z ku`shin sezedi ha`m ashiw deregine taslaniwdi qa`leydi. Ashiw qanshelli ku`shli bolsa, sub`ekt o`zin sonshelli ku`shli ha`m energichniy sezedi, fizikaliq ha`reketke talap sonshelli ku`shli boladi. Qa`ha`rlengende energiyanin` mobilizitsiyasi sonshelli ku`shli, bunda adam eger ashiwin qanday da bir jol menen shig`armasa, jarilip ketetug`inin sezedi. Qa`ha`rlengende ashiw affekt basqishina jetedi.

**Jek ko`riwshilik** siyaqli emotsional jag`day ob`ektti joq etiw yamasa oni o`zgertiw za`ru`rligin bastan keshiriw menen baylanisli jag`day, bul adam sanasinda bahali a`hmiyetli, normal ha`m usi normalliliq foninda qa`siyetsiz-kemshilikli keskin kelispew aqibeti. Materialliq predmetler de, sotsialliq ha`reketler de, basqa adamlardin` ha`reketleri de jek ko`riwshilik payda etiw mu`mkin. Jek ko`riwshilik ashiw siyaqli, o`zine qaratiliwi da mu`mkin, bunda o`zin bahalaw pa`seyedi ha`m o`zin ayiplaw payda boladi.

Jerkeniw adamg`a o`zin jaman ko`rip atirg`an adamnan ku`shlirek, aqilliraq, qanday da bir qatnasta jaqsiraq seziniw kerek bolg`an jag`daylar menen baylanisli. Jerkeniw-basqa adam, topar yamasa predmetlerden u`stinligi olardi bahasizlandiriw sezimi. Jerkeniwshi adam shetlenedi, o`zi ha`m basqalar arasinda araliq payda etedi. Jerkeniw, ashiw ha`m jek ko`riw siyaqli qaysi bir ma`niste dushpanliliq sezimi esaplanadi. Adam o`zi jaman ko`rgen na`rsege dushpanlarday qaraydi.

Qorqiw emotsiyalardin` ishindegı en` ku`shli ha`m qa`wiplisi. Qa`wip haqqında xabar beriwshi waqiya, sha`rt yamasa jag`day qorqiw sebebi boliwi mu`mkin. Qorqiw u`lken ku`sh emotsiyasi esaplanadi, ol sub`ekttin` sanasina ha`m minez-qulqina ku`shli ta`sir ko`rsetedi. Qorqiw baxitsizliq, isenimsizlik, toliq qorg`aniwsizliqti aldin ala seziw sipatında bastan keshiriledi. Adam o`zine qa`wipti sezedi. Qorqiw jag`imsiz sezimnen za`rresi ushiwg`a shekem boliwi mu`mkin. Qorqiw seziminin` rawajlanıwında kishken waqtındag`ı ta`rbiya u`lken rol` atqaradi. Gumanistik ta`rbiya qorqiwdi bastan keshiriwdi joqqa shig`aradi, ata-analar balasin qorqitiwdan tiyip oni qa`wiplerden qorqpawg`a u`yretedi. Qatal, normativ ta`rbiyada ata-ana balag`a o`znin` normalardi buziw aldındag`ı qorqinishin o`tkeredi, qorqiwdin` ziyanalilig`ı jiyi ata-analar ta`repinen pa`seytirilip jiberiledi ha`m olar bile tura balani qorqitadi.

Ayip naduris ha`reket islegende payda boladi. A`dette adamlar qag`iydani buzip ha`m o`z jeke pikirler shegarasin basip o`tkenligin an`lag`anda ayipli sezedi. Olar o`z moynina juwapkershilikti aliwdan bas tartqanda da ayip sezedi. Ayip a`dette adam o`z ha`reketin o`zi ayiplag`anda, basqalardin` bug`an qanday qatnasta bolg`aninan biyg`a`rez ju`z beredi. Ayip sezimi o`kiniw, o`zin o`zi ayiplaw ha`m o`z bahasin pa`seytiw siyaqli reaksiyalardi payda etedi. Ayip adam o`zinin` jeke juwapkershiligin sezgen jag`dayda payda boladi. Ayipti bastan keshiriw, Men qa`telestim, basqalarg`a yamasa o`zime qarata nahaq boldim degen qiynawshi sezimnen ibarat. Ayip sotsialliq juwapkershilik ta`rbiyasinda uyaliwdi toliqtiradi, biraq a`yne hu`jdannin` oyaniwi ha`m rawajlaniw psixologiyaliq jetilissenlikke ta`sir etedi.

Ha`r qiyli adamlarda emotsiya ha`m sezimler ha`r qiyli a`hmiyetke iye. Emotsionalliq adam temperamentinin` bir ta`repin quraydi. Yag`niy belgili bir mo`lsherde tuwma ha`m na`sillik negizi menen belgilenedi.

1.3. Ja`ha`n psixologiyasinda motiv ha`m motivatsiyanin` u`yreniliwi.

Motiv ha`m motivatsiya mashqalalarin izertlewde rus psixologlari o`zlerinin mu`na`sip u`leslerin qosqan, solardan, K.D.Ushinskiy, I.M.Sechenov, I.P.Pavlov, V.M.Bexterev, A.F.Lazurskiy, V.M.Myasishchev, A.A.Uxtomskiy, L.S.Vigotskiy, S.L.Rubinshteyn, A.N.Leont`ev, P.M. Yakobson ha`m basqalar.

XX a`sir baslarina shekem bolg`an sotsialliq – tariyxiy da`wirdin` en` a`hmiyetli ha`m arnawli izertlewi L.I.Pertajitskiydin` “Insan is – ha`reketi motivleri haqqinda” atamasindag`i Peterburg universitetinde tayarlang`an ilimiy jumis esaplanadi. O`z izleniwlerinde izertlewshi motivatsiyanin` ilimiy teoriyasin jaratiw ideyasın alg`a su`riw menen birge onin` psixologiya ha`m basqa pa`nler ushin ju`da` u`lken a`hmiyetke iye ekenligin ko`rsetip o`tedi. Onin` pikirinshe, shaxs minez – qulqin aqilliq penen bahalaw ushin motivatsiyanı esapqa almasliq uliwma mu`mkin emes. tap sol sebepli ol usi da`wir ushin huqiqitaniw motivleri ma`selesin u`yreniw sotsialliq za`ru`r ekenligin belgilep o`tedi. Motivler sheshiwshi, ha`reketlentiriwshi mexanizm ekenligin ko`rsetedi. Sog`an qaramastan, L.I.Petrajskiy insan ha`m onin` motivatsiyasi mashqalasin psixologizatorliq pozitsiyasınan turip analiz qiladi ha`m de tu`sintiredi, biraq bul psixologiyaliq ha`diyse avtordin` ilimiy sheginiwi emes, a`lbette.

O`z da`wirinin` ulli eksperimentatori A.F.Lazurskiy psixikaliq protsessler ha`m shaxs o`zgesheliklerin izertlep atirg`anında motivler ma`selesine qizig`iw menen jandasadi. Bunin` ushin avtor o`z izleniwlerinde “meyiller ha`m qa`lewler ku`shi ha`mde ku`shsizligi”, “motivler gu`resine meyilligi”, “motivler tu`sintiriwine tartilg`anlig`I”, “qa`lewдин` qa`driyatqa iye ekenliti, aniq o`zgesheliligi” siyaqli kontekstler arqali u`yreniwge umtiladi. Sonin` menen birge A.F.Lazurskiy umtiliw rawajinin` da`rejesi

sanali erkli zorig`iw menen baylanisli ekenligin ayriqa tu`sintirip o`tedi. Mine usi sebepli ol shaxstin` izertlew da`stu`rinde bunday mu`na`sibetler sistemasina ken` orin ajiratadi. Avtor o`zinin` izleniw da`stu`rinde shaxsqa sotsialliq ko`z – qarastan jandasiwg`a ha`reket qilg`an, biraq ma`sele endopsixika ha`m ekzopsixika teoriyalarina tiykarlang`an halda tu`sintirilgenligi sebepli insannin` sotsialliq psixologiyaliq a`hmiyeti, shaxstin`biologiyaliq ha`mde sotsialliq sha`rtlengen tarawlari birligi, baylanislilig`i o`z ilimiy sheshimin tappag`an. Na`tiyjede onin` pikirleri mexanitsizm ha`m biologizatorliq qabig`i menen aralasip ketiw halati bar ekenligi sebepleri avtordi tu`p ma`nistegi ilimiylikten bir qansha uzaqlastiradi.

A.A. Uxtomskiy ta`repinen organizm funktsional halatarinin` determinantlari mashqalasin izertlew protsesinde dominantlar printsipi jaratiladi. Avtor o`zi jaratqan dominant minez – quliq ha`reketi ha`m onin` vektori sipatinda tu`sintiriwge umtiladi. Motivler onin` ushin u`lken a`hmiyetke iye ekenligi ushin mashqala fiziologiyaliq, psixologiyaliq, du`n`yag`a ko`z qaras tarmaqlari sipatinda izertlenedi. Psixologiyaliq ha`m fiziologiyaliq jag`daylar bo`linbesliginen kelip shiqqanlig`i ushin avtor minez – quliqtin` bir pu`tinlikke, organizm ha`m integral pu`tinlikke iye dep tu`sintiredi. Uxtomskiy motivti insannin` zor beriwi na`tiyjesinde qa`liplesiwshi qozg`atiwshi sipatinda ko`rsetip o`tedi ha`m de o`miri protsesinde o`zgeriwshen`ligin aytip o`tedi.

Motiv kategoriyasin izertlewde V.M. Borovskiydin` “Salistiriw psixologiyasina kirisiw” shig`armasi ayriqsha a`hmiyetke iye. Avtor o`zinin`usi kitabinda motivtin` mu`ta`jlik negizinde ju`zege keliwin ilimiy ta`repten tu`sintirip beriw ushin onin` ha`r tu`rli o`zgesheliklerin, jag`daylar sheshimin tabiw kerek, degen sheshimge keledi. Borovskiy o`z aldina bir qatar ma`selelerdi qoyadi, sonnan: qanday qozg`atiwshilar usi klass

ag`zalarina ha`m sotsialliq toparg`a ku`shlirek ta`sir etedi? Qaysi jag`dayda qozg`atiwshi faktorlar ha`reketi na`tiyjelirek boladi? Avtor o`zi keltirgen misallarin ha`m olardag`i uqsasliqlardi eki u`lken toparlarga ajiratadi: 1) insan minez – qulqin aldinnan aytip bere aliw; 2) shaxsti za`ru`r bag`darg`a bag`darlaw imkaniyatina iye boliw. V.M.Borovskiynin` motivatsiyag`a bunday jandasiwi onin` sheshimin tabiwshi izerlewshilerge duris a`meliy ko`rsetpe bere aladi.

Motiv mashqalasi D.N.Uznadze ta`repinen de u`yrenilgen bolip, onin` a`hmiyetin tu`sintiriw ustanovka teoriyasina tiykarlang`an. Avtor motivti insan mu`ta`jlighi menen baylanistirip tu`sintirgenligi sebepli oni sub`ekt aktivliliginin` deregi dep bahalaydi. Onin` pikirinshe, motivatsiya erklik aktqa alip keliwshi basqish esaplanadi. Avtor motivatsiya a`hmiyeti boyinsha teoriyani ja`ne de rawajlantirg`anda insan turmisi (xizmeti) ustanovkasinda bekkemleniwshi, negizge aylaniwshi ha`reketti izlew ha`m tabiwdan ibarat ekenligin ko`rsetip o`tedi. D.N.Uznadzenin` mu`ta`jlikti o`zine ta`n ta`rizde tu`sintiriwi a`meliy is – ha`reketlerde motiv funktsiyalari ha`m olardin` ustanovka menen mu`na`sibeti mexanizmleri haqqindag`i pikirler motivatsiyateoriyasini bayitadi. Biraq psixologiyada ustanovkani an`lap bolmaytug`in ruxiy jag`day dep da`lillew teoriyalari motivatsiya a`hmiyetin tiykarlawda ba`sekeli ekenliginshe qalip kelmekte.

S.L.Rubinshteyn o`zining “Uliwma psixologiya tiykarlari” shig`armasinda motiv ha`m motivatsiya haqqinda ilimiy – a`meliy o`zgeshelikli pikirlerdi xarakterlep beredi. Ol ilimiy izertlew din` metodologiyaliq printsiplerine tiykarlang`an halda motivatsiyani erklik ha`reketler menen uyg`inlastirip da`lilleydi. Onin` a`hmiyetli pikirlerinen biri sol, motiv aniq xizmet ko`z – qarasinan turip tu`sintiriledi. Sol sebepli motiv insannin` sotsialliq – tariyxiy rawajlaniwi menen xizmetinin` sotsialliq o`zgesheligi u`ziliksiz baylanisliliqta alip qaraladi. Haywannin` instinktiv is

– ha`reketi insannin` sanali xizmetinen belgili pariqlı qiliwi ko`rsetip o`tileti. S.L.Rubinshteynnin` motivke mu`ta`jlik ko`z – qarasinan jandasiwi usi teoriyanin` ja`ne de bayiwiına u`les bolip qosildi. Onin` shaxsiy pikirinshe, “mu`ta`jlik” tu`sinigi instinkt atamasına qarama – qarsi ra`wishte ilimiy psixologiya pa`ninin` tiykarg`i tu`sinikleri inventari qatarinan salaqlı orin iyelewi sha`rt. Mine sonda “mu`ta`jlik” tu`sinigi negizinde insannin` minez – qulıq motivatsiyası ta`limati instinkt ha`m meyil ta`liymatinan salıstırmalı ta`repten pariqlı ra`wishte pu`tkilley basqasha tu`sinikke iye boladı. Sol sebepli avtor insan xızmeti maqseti ha`m motivi mu`na`sibetine tiykarlang`an halda analiz qiladı, shastin` bag`dari ha`m motivi ortasındag`i baylanisliqqa u`lken a`hmiyet beredi. S.L.Rubinshteyn shaxsiy qarasi motivatsiyanin` rawaji ushin u`lken a`hmiyet iyelegen halda oni u`yreniwge ken` jag`day ashadı.

A.N.Leont`ev ko`p jıllar dawamında psixikani u`yreniwi sebepli motivatsiya ma`selesin shetlep o`te almadı. Motivatsiya kontseptsiasinin` toliqlı ko`rınisi onin` “Psixikanin` rawajlanıw mashqalaları” shig`armasında bayan etilgen. Keyinshellı bul ma`selege avtor o`zinin` “Xızmet. Sana. Shaxs.” monografiyasında og`pn ta`kirar mu`rajat etedi. Genezista insan sanasinin` ko`riniwin analiz qiliw quralı arqalı ol motivatsiya mashqalasına jandasadı. Sonday – aq, turmisliqlı faktorlar is – ha`reket motivine aylaniwinin` psixologiyalıqlı mexanizmleri quramalı analiz qilinadı, motiv rawaji menen xızmettin` quramalasiwi protsesi salıstırmalı tekseriledi. Leon`ev psixologiyag`a xızmettin` shaxsiy ma`nis beriwshi atamasın alıp kiredi, insan shaxsinin` qa`liplesiwı, onin` motivatsiya shegarasındag`i o`siwinde o`zinin` psixologiyalıqlı tu`sındirmesın tbiw mu`mkinligine ta`n sheshimge keledi.

V.N. Myasishchev shaxstin` mu`na`sibeti pozitsiyasına tiykarlang`an halda motivler mashqalası menen shug`illanadı. Sonin` ushin

motiv, onin` pikirinshe, shaxstin` mu`na`sibeti sipatinda ju`zege keledi. Avtor tu`sinigine ko`re motiv ha`reket ob`ektine mu`na`sibettin` tu`sindiriliwinen basqa na`rse emes. A.G. Kovalev motivke shaxstin` mu`ta`jlighi menen uyg`inlasiwi ko`z qarasinan jandasadi ha`m olardin` o`z – ara ta`siri, orin almasiwi, ten`lesiw mu`mkinligi haqqinda pikir ju`rgizedi.

P.M.Yakobson motiv mashqalasin ken` ko`lemde izertlegen alimlar qatarina kiredi. Avtor motivler mashqalasinin` sovet ha`m shet el psixologiyasinda u`yreniliwi, olarda tu`rli ko`z – qaraslar, jandasiwlar bar ekenligin o`z monografiyasinda uliwmalastiradi. Sonin` menen birge ol oqiw ha`m miynet xizmeti motivleri ma`selesin, shaxstin` tiykarg`i o`zgeshelikleri menen motivatsion shegarasi baylanisin analiz qiladi. Ilimiy dereklerde xizmet ha`m shaxsliliq tarawlari boyinsha analiz qiliw – bul bag`darda izertlewler ko`lemi ken`eyiwi ushin u`lken a`hmiyetke iye. Usi mashqala boyinsha ken` xabarlar ja`mlestirgen iri shig`arma sipatinda ayriqsha orin iyeleydi.

Psixologiyaliq izertlewlerde motivler mashqalasi tu`sinigine S.G.Moskvichevtin` monografiyasi bag`ishlang`an bolip, og`an jandasiw ilimiy – metodologiyaliq pozitsiyasinan turip a`melge asiriladi. Motivatsiyag`a bolg`an batis ma`mleketleri alimlarinin`ko`z – qaraslari kritikaliq analiz qilinadi, miynet xizmeti motivlerinin` ayirim ta`replerin xarakterleydi. Shet el psixologiyasinda o`zin o`zi ko`rsetiw, o`zin o`zi qarar taptiriw, “affekttin` noadekvatlig`I”, talapshan`liq da`rejesi siyaqli kontseptsiyalar kritikaliq tu`sintiriledi.

V.D. Shadrikov xizmet sistemasinin` funktsional psixologiyaliq modeline baylanisqan halda motivatsiyag`a xizmetli jandasiw arqali u`yrenedi. Motivlerdin` ka`siplik tayarliqtag`i orni, a`hmiyeti ko`rsetip o`tileti. Avtor ka`sip motivlerinin` o`zine ta`n o`zgeshelikleri, olardin` mexanizmleri, formalari, basqishlari haqqinda pikir bildiredi.

B.A.Frolov do`retiwshilik xizmet motivleri ma`selesin izertlew protsesinde olardi ishki ha`m sirtqi ko`rinishlerge ajiratadi. Avtordin` pikirinshe, birinshi ko`rinish alimg`a izertlew predmetin o`siriwge jollanba beredi, ekinshisi onin` joqari na`tiyjelerge erisiwine, jetiskenlikke iytermeleydi. B.A.Frolov motivatsiyanin` fizikalıq mazmunlıq sha`rtlengenligin aytip o`tedi. Olar shaxstin` qizig`iwi, umtiliwi, mu`ta`jlikleri menen baylanislilig`i tu`sintirip o`tilei. Sonday – aq, motivatsiya shaxsqha ha`m xizmetke ta`sir o`tkeziwshi sotsiallıq faktorlarga`a baylanisli ekenligi ko`rsetip o`tilei.

Motivatsiyanı V.A.Aseev u`ziliksiz – protsessual ha`m diskret halatlari boyınsha u`yrenedi. Motivatsiyanin` aktivliligi ha`m imkaniyatqa iye ekenligi, onin` modallig`i, mazmuni ha`m dinamikasi birligi o`zgeshelikleri tekseriledi. En` a`hmiyetli ta`repi sonnan ibarat, bunda shaxsta motivatsiyanı qa`liplestiriw tarepine ken` itibar beriledi. Onin` pikirinshe, insan xizmetin ha`reketke keltiriwshi ku`shi ha`m psixikalıq protsessler basqariwinin` joqari formasi motivatsiyanin` rawajlanıw nızamlılıqlari bolip esaplanadi. Basqariwdin` joqari formasi sipatında motivatsiyanin` u`yreniliwi bul tarawda ilimiy umtiliw bolip esaplanadi. Sonin` ushin usi shig`armanin` en` a`hmiyetli jetiskenligi sonda, onda shaxs qa`liplesewinin` basqariwshi motivatsiyasi tarawlari haqqındag`i mag`liwmatlardın` ja`mlengenligi bolip esaplanadi.

V.S.Merlin o`zinin` shaxsqha ta`n izleniwlerinde – motivatsiya ta`replerin izertlew imkaniyatına iye bolg`an. Ol shaxstin` bag`dari ta`repinde tu`rtki (motiv)ti xizmetke u`ndew imkaniyati ha`m onin` insan isenimi ushin a`hmiyeti boyınsha pikir ju`rgiedi. Motivler psixologiyasi oqiw protsesinde oqiwshilar minez – qulqin basqariw, oqitiwinin` ka`siplik tayarlig`i, du`zetiwi, salamatlastiriw a`meliyati pozitsiyasınan turip analiz qilinadi. Avtor tek g`ana oqiw is – ha`reketlerin emes, ba`lkim bilimlerden` 9shaxs

ta'repinen iyelew motivlerin basqariw za'ru'r, deydi. İnsanlar xizmetin basqariwı tu'p ma'niste a'meliyatta ju'zege shig'ariw ushin olarda belgili qozg'awshi (motivti) ju'zege keltire alıw sha'rt ekenligi alimta'repinen ayırıqsha itibarg'a alıp o'tilgen. Onın pikirlesiw ushin taslag'an pikirleri motivatsiyanın motivatsiyanın ha'r qanday xizmet tu'rindegi orni ha'm a'hmiyetin bahalawda u'lken a'hmiyetti iyeleydi.

Oqıw motivlerine baylanisli bir qansha izertlewler bar bolıp, olardıń ishinen L.I. Bojovich ha'm onın sha'girtleri alıp barg'an u'ziliksiz izleniwleri ayırıqsha orin iyeleydi. L.I. Bojovich shaxstin bag'darlaniwin anıqlay otirip, motivlerdin ken' sotsiallıq ha'mde oqıw xizmetin ju'zege keltiriwshi motiv tu'rkimlerine ajiratadı. Onın pikirinshe, bag'dar – bul u'ziliksiz ha'm u'stem motivler jiynag'ınan ibarat bolıpesaplanadı. L.I. Bojovich oqıwshılardıń oqıwg'a mu'na'sibetin izertlew waqtında ja'ne so na'rseni qatan ko'rsetip o'tiw imkaniyatına iye boldı, yag'niy bunda mu'na'sibettin tu'p psixologiyalıq a'hmiyetin belgilewshi motivler jiynag'i olardıń oqıw xizmetin belgileydi. Shaxsta turaqlılıqti qaliplestiriw mashqalası, birinshi na'wbette o'zinin kelip shig'iwı ko'z – qarasınan sotsiallıq ha'm mazmunlı bolsa a'depililik minez – qulıq motivlerin qaliplestiriw degeni, degen sheshimge keledi. L.I. Bojovich o'zinin sha'girtleri menen oqıw motivlerin rawajlantiriwg'a u'lken u'les qosıw imkaniyatına erisedi. Olardıń en a'hmiyetli ideyalari sonnan ibarat edi, shaxstin bag'darlaniwi onın motivleri menen o'z – ara baylanista, a'tırap – ortalıqqa mu'na'sibeti bolsa motivatsiya du'zilisine baylanisli ta'rizde hu'kim su'riwi haqqındag'i pikirlerde o'z ko'rinisin tapqan.

Shet el psixologiyasında motivlar ha'm motivatsiyanı u'yreniwge bag'ishlang'an bir qatar materiallar bar bolıp, olar du'n'ya psixologiyasına u'lken u'les qosadı. Ha'zirgi da'wirde shet el psixologiyasında otizg'a jaqın

kontseptsiyalar, teoriyalar islep shig`ilg`an, olardin` ko`pshiligi haywanlar ha`m adamlar minez – quliy motivatsiyasina bag`ishlang`an.

Batis psixologiyasinda motivatsiya mashqalalari Spinoza, Gobbs, Dekart shig`armalarinda da o`z ko`rinishin tapqan. Usi ma`seleler menen assotsionistik, introspektiv, bixeviorizm, geshtal`tpsixologiya, psixoanaliz psixologiya mekteplerinin` tiykarshilari ken` ko`lemde shug`illang`an.

Bixeviorizm teoriyasina ko`re minez – quliy motivi sirtqi ta`sirge dene ag`zalarinin` juwap reaksiyasi sipatinda ju`zege keledi. Du`n`yag`a belgili bolg`an “Stimul reaksiya” formulasina tiykarlang`an bixevioristlar instinktiv minez – quliy motivin insannin` minez – qulqina meanikaliq ra`wishte ko`shiriwdi an`latip keledi. Olardin` tu`sindiriwlerine qarag`anda, insan minez – quliyi sanasizliqtan ibarat bolip, sirtqi qozg`atiwshi “stimul” sebepli dene ag`zalarinin` juwap reaksiyasipatinda ju`zege keledi.

Bixeviorizmnin` tiykarshisi Dj.Uotson psixologiyannin` tiykarg`i waziypasi minez – quliyti izertlewden ibarat dep tu`sintiriwge ha`reket qildi. Ol psixikaliq jag`daylardi tekseriwden bas tartip, minez – quliyti ishki ha`m sirtqi formalarg`a ajiratadi ha`m olar stimul menen juwap sipatinda tuwridan tuwri o`z ara baylanisqan. Avtor ushin “minez – quliy” tiykarg`i tu`sinikke aylanadi, bunin` na`tiyjesinde onin` psixika menen baylanisi a`dettegidey na`rse dep bahalanadi.

Bixevioristerldin` pikirinshe, psixologiyannin` predmeti psixika emes, ba`lkim reaksiyalar jiynag`i bolg`an minez – quliy bolip esaplanadi. Ha`zirgi zaman bixevioristleristimuldi sirtqi qozg`atiwshi sipatinda qaraydi, dene ag`zasinin` ishki quwatin aktivlestiredi dep tu`sinedi. Neobixevioristik kontseptsiyalarda jan`a tu`rtkilerdin` payda boliwi insannin` organikaliq mu`ta`jligin qanaatlendiriwdin` stimuli na`tiyjesi menen muwapiqlasiwi sipatinda tu`sindiriledi.

V.Mardugall Darvinnin` biologiyaliq determenizm ta`liymatin vul`garlastirip, motivatsiyani tuwilma o`zgesheligin tiykarlap beriwge, tuwma instinkt penen oni salistiriwǵa umtiladi. Bunin` ushin avtor aldin 14, keyinshelli bolsa 18 insan instinktleri hu`kim su`riwin ajiratip ko`rsetedi ha`m olardi tu`sintirip beredi. Onin` ko`z – qaraslari o`zgeriske ju`z tutqan boliwina qaramay, bul tarawǵa ta`n tu`sinikler qalaberedi, bug`an instinkt energiyasi tuwmalig`i, impul`sivligi ideyalari bievioristik kontseptsialardan sirtqa shig`iwǵa imkaniyat bermeydi.

Sanasizliq ta`liymatinin` tiykarshisi Z.Freyd minez – quliq mu`ta`jlighi ha`m motivleri mashqalasin islep shiqqan bolip, onin` pikirinshe, motivatsiya deregi tu`r ha`m individtin` saqlaw instinkti esaplanadi. Bizin`she, insannin` sotsialliq ta`biati, onin` ja`miyetlesiwi ko`z – qarasinan jandasiwdi talap etse, ol halda sanasizliq ha`m sanaliliq mu`na`sibeti o`z – ara bir – birin toliqtiradi.

Motivatsiyanin` tu`sindirmesi geshtal`tpsixologiya mektebinde o`zine ta`n o`zgeshelikke iye. Sonnan, K.Levinmotivlerdi eksperimental u`yreniw metodikasin islep shiqqanda olardi pu`tkilley Erkin hu`kim su`redi, degen pikirge keledi. Geshtal`tpsixologiyada obraz kategoriyasi qanday tu`sinilgen bolsa, K.Levin o`zinin` “maydan (ma`kan) teoriyasinda” motivti tap sonday kategoriya sipatinda qollanadi. Obraz benen motivti o`z – ara baylanisi biykar etiledi, jag`daydin` fizik ruxiy mazmuni ha`m onin` shegarasindag`i motivatsiya ta`n alinbaydi.

E.Tolmen minez – quliq aktinde motivtin` roli dominantlig`in dalillew ushin bixeviorizm, geshtal`tpsixologiya, freydizm teoriyalarin birlestirip, olarg`a introspektsiya printsiplerin kiritip pikir ju`ritedi. Biraq sub`ektivizm jag`daylarinin` orni haqqindag`i pikirler ba`sekelesiwdi talap etedi.

G.Ollport o'z shig'armasinda personalistik bag'dardin' tiykarshisi sipatinda insan motivatsiyasi a'hmiyetin ashiwda shaxsqa bag'darlang'an jandasiwdi en jaydiriw ideyasini ilgeri su'redi. Onin' o'z – o'zin ko'rsetiwteoriyasinda shaxs motivatsiya sub'ekti sipatinda analiz, etiledi. O'zinin' shaxs kontsptsiyasini bayan etiwde oni “ashiq sistema” sipatinda tu'sintirip, motivatsiyag'a u'ndewshi shegarada motivtin' to'men (biologiyaliq mu'ta'jlik) ha'm joqari (rawajlaniw) da'rejelerine ajiratadi. Ollporttin' teoriyasi motivatsiya rawajlaniwina qosilg'an belgili u'les bolip sanaladi. Motivatsiya a'hmiyetin aship beriwde shaxsqa qaratilg'an bag'darlang'an jandasiwdi tiykarlap beriw ushin motiv shaxsta o'zek ekenligini aytip o'tedi, biraq olardin' sotsialliq tariyxiy sha'rayatlar menen baylanisi bar ekenligini diqqat itibardan shette qaldiradi.

D.Bindra o'zinin' motivatsiya teoriyasini jaratiwda B.Skinnerdin' bixevioristik, D.Xebbtin' fiziologiyaliq kontseptsiyalarini paydalanadi. “Motivatsiya – sistematikaliq reinterpretatsiya” atli kitabinda oni erisken jetiskenlikleri uliwmalastirilg'an. D.Bindranin' tastiyoqlawinsha, minez – quliq – a'dettin' ku'shi menen aniqlanadi. A'dette retikulyar formatsiyadan kelp atirg'an aktivatsiya da'rejesine, miyge bariwshi qannin' fiziologiyaliqqurami ta'sir etedi. Ol motivatsiyani fiziologiyaliq tu'sintirip beriw menen birge og'an ta'sir etiwshi sub'ektiv ta'replerini de ko'rsetip o'tedi.

1.4. Psixologiyada motivler ha'm olardi toparlarga ajiratiw.

Psixologiya pa'ninde motiv ha'm motivatsiya kategoriyalari shaxs du'zilisinin negizi bolip esaplanadi. Sovet psixologiyasinda olardi xizmetke baylanistirip, shaxs mashqalasi menen uyg'inlastirip ha'm ustanovka menen baylanislilig'i boyinsha izertlengen. Sol mu'na'sibetlerge ko're olarg'a berilgen ta'riypler de ren'be – ren' bolip esaplanadi.

“Is – ha'reketke ha'm xizmetke u'ndewshi shaxstin' an'lang'an o'zgesheligi esaplaniwshi, mu'ta'jlikti sa'wlelendiriwdin' joqari formasi sipatinda payda boliwshi ishki tu'rtki motiv dep ataladi”. Bul orinda u'ndewshi tu'rtki mu'ta'jlikti qanaatlandiriwg'a umtiliw sipatinda ko'rsetiledi. Bizin'she, qarim – qatnas, is – ha'reket ha'm xizmet motivlerinin' jiynag'i motivatsiya delinedi. “Motivatsiya shegarasi” tu'sinigi shaxstin' a'hmiyetli bo'legi, onin' negizi sipatinda belgili ta'rtiptegi motivlar sistemasin tu'sintiriwshi element sipatinda analiz qilinadi. “Motivatsiya shegarasi” tu'sinigi motivatsiyani sistemaliliq ierarxik tu'siniwdi sa'wlelendiriwshi shaxs motivleri ekenliginin' ruxiy du'zilis xarakterlewde qollaniladi.

Motivler mu'ta'jlikler negizinde ju'zege keledi, rawajlanadi ha'm qa'liplesedi. Biraq mu'ta'jlik payda bolwi menen bir waqitta onin' qa'liplesiw basqishlarina uqsag'an da'rejelerin basip o'tiw arqali motiv ju'zege keledi. Motiv usi negizde ju'zege kelip, turaqlasip, mu'ta'jliktin' bekkemleniwine ja'rdem beredi ha'm o'z na'wbetinde mu'ta'jliklerdin' turaqlasiwi motivatsiyanin' na'tiyjeli qa'liplesiwini ta'miyinlewge xizmet etedi.

Motivler mu'ta'jliklerdi sa'wlelentiriwshisi, ha'reket ha'm xizmettin' basqariwshisi bolg'anlig'i sebepli olardi shaxstin' dinamik o'zgesheligi quramina kirgiziw mu'mkin. Motivler mine sol sebepli shaxstin'

bag`darlang`anlig`i, maqsetke umtilg`anlig`i menen o`ziliksiz baylanisli. Bag`darlang`anliq motivqa qarag`anda ken`irek ko`lemge iye bolg`an tu`sinik esaplanadi.

V.I.Kovalev ta`repien usinilg`an motivlerdi tiplerge ajiratiw XX a`sir psixologiya pa`ni ushin u`lken a`hmiyetke iye.

Avtorlar usinislarina tiykarlanip olardi bir neshe toparlarga ajiratiw mu`mkin.

Birinshi toparg`a tiyisli motivler shaxstin` sotsialliq mu`ta`jlikleri menen baylanisli bolip, olar a`hmiyetinin` mezani menen o`lshenedi:

1) ideyaliq motivler du`nyag`a ko`z – qarasqa baylanisli);

2) siyasiy sotivler (sirtqi ha`m ishki siyosatqa mu`na`sibettin` shaxs pozitsiyasi menen baylanislilig`i);

3) a`dep – ikramliq motivler (a`deplilik normalari ha`m printsiplerine tiykarlanadi);

4) Estetikaliq motivler (go`zzalliqqa bolg`an mu`ta`jlikti bildiredi).

Ekinshi toparg`a tiyisli motivler o`zlerinin` ju`zege keliwi, sha`rtlengenlik deregi boyinsha uliwmalisliqqa iye (basqariliw o`zgesheliklerine qaray):

A) ken` sotsialliq motivler (watansu`yiwshiik);

B) ja`ma`a`tlik (kollektivistik) motivler;

V) xizmetke qaratilg`an motivler (xizmetli protsessual);

G) marapatlaw (siyliqlaw);

U`shinshi topar motivleri xizmet tu`rine qaray:

1) sotsialliq – siyasiy motivler;

2) ka`siplik motivler;

3) oqiw ha`m biliwge ta`n motivler;

To`rtinshi topar motivler o`zining payda bolivimu`ddetine ko`re ulimaliqqa iye:

- A) u`ziliksiz motivler;
- B) qisqa mu`ddetli motivler;
- V) uzaq mu`ddetli motivler.

Besinshi toparg`a baylanisli motivler o`zining ju`zege keliwi quwatina qarap:

- 1) ku`shli (qudiretli) motivler;
- 2) ortasha motivler;
- 3) bos (na`zik), ku`shsiz motivler.

Altinshi toparg`a ta`n motivler is – ha`reketining ju`zege keliwine qaray:

- 1) real (aniq), haqiqatliq motivleri;
- 2) aktual motivlar;
- 3) potentsial motivlar siyaqlilar.

Joqaridag`i klassifikatsiyadan tisqari motivler basqishli qa`liplesiw o`zgesheligine iye bolip, olar individual, ja`ma`a`tlik, klassliq, etnik, uliwmasotsialliq siyaqli tu`rlerge ajiratiladi. Sonday – aq, motiv shaxsti an`law (tu`siniw) protsesinde motiv funktsiyalari o`zgeriwi ju`zege keliwi sebepli oni tu`rtki beriwshi, bag`darlawshi, basqariwshi formalari payda boladi. Bizin`she, ka`siplik motivler to`mendegi toparlarga bo`linedi:

- 1) sotsialliq motivler;
- 2) ja`miyetlik motivler;
- 3) protsessual motivler;
- 4) marapatlawshi motivler ha`m t.b.

Turaqli, joqari ko`rsetkishli xizmet ushin:

1) usi xizmet ushin joqari ma`nisli motivler; 2) motivlerdin`jetkilikli ku`shke iye ekenligi; 3) motivlerdin` turaqlilig`in` belgili du`ziliske, sistemag`a iye ekenligi; 4) motivlerdin` belgili ierarxiyasi hu`kim su`riwi mu`mkin.

1.5. Oqiw motivleri haqqida uliwma tu`sinik.

Psixologiya pa`ninde shaxsti aqiliy, a`meliy ha`reketke ha`m minez – qulqin a`melge asiriwg`a u`ndewshi, belgili mu`ta`jliklerdi qanaatlandiriw menen u`ziliksiz baylanisli sebepler motivler dep ataladi. Ta`riypten ko`rinip turg`aninday, olardin` tiykarg`i funktsiyasi insandi is – ha`reketke, minez – qulqin a`melge asiriwg`a u`ndewshi sebepler, ishki tu`rtkiler waziypasin o`tewden ibarat bolip esaplanadi.

Oqitiw na`tiyjeliligini asiriwdi bas maqset etip qoyg`an oqitiwshi ushin talabalardin` oqiw motivlerine bolg`an biyparwaliq hu`kim su`riwi uliwma mu`mkin emes, sebebi ha`r qaysi sabaq aliwshinin` sezimi, ishki ruwhiy keshirmeleri, qa`lewi ha`m istekleri haqqida belgili oqiw motivleri mashqalasin izertlegen ja`ha`n psixologlari olardi eki kategoriyag`a yamasa toparg`a ajiratip tekseriwdi lazim tapti. Birinshi kategoriyag`a tiyisli motivler oqiw xizmetinin` mazmuni, a`hmiyeti ha`m de onin` protsessleri, sha`rayatlari menen tuwridan tuwri birlesken. Ekinshi kategoriyag`a kiriwshi motivlar sistemasini talabalardin` a`tirap – ortalıq penen ken` ko`lemdegi o`z – ara mu`na`sibetlerine, olardin` biykana, basqa insanlar menen qarim – qatnasqa kirisiw mu`ta`jligine, sotsiallıq turmis haqıyqatlıg`ına bog`an shaxsiy qarasına baylanisli bolip esaplanadi.

Oqiw xizmeti mazmuni menen u`ziliksiz baylanisli motivler sistemasin sha`rtli ra`wishte eki toparg`a ajiratip, olardi unamli ha`m unamsiz dep ataw mu`mkin. Bunday atamalardi qollawdan tiykarg`i maqset ma`ha`llyiy da`stu`rlar, sotsiallıq ta`jiriybe (stereotipizatsiya da`rejesindegi ta`sirshen` ku`shli sirtqi faktor) ekstremal jag`day ta`sirinde keskin ruwhiy burilislar jasawg`a ta`n psixologiyalıq mexanizmlerdi aniqlawdan ibarat. A`dette unamsiz motivatsiya sonday jag`dayda ju`zege keliwi mu`mkin, qashan talaba bilimlerin o`zlestirmewi aqibetinde qanday kewilsiz halatlarg`a

alip keliwin an`lap jetse ha`m a`ne sog`an muwapiq is – ha`reketlerdi a`melge asiriw. unamsiz motivatsiyag`a iye bolg`an talaba yamasa oqiwshi ken`irek mu`siybetli joldi tan`lap ta`lim protsesinde qatnasiwda dawam etedi. Bunday oqiw motivatsiyasina baylanisli talabalar ha`m oqiwshilar joqari ko`rsetkishlerge, na`tiyjeli o`zlestiriw imkaniyatina iye bolmaydi, sebebi qa`lewsiz shinig`iwg`a, lektsiya sabag`ina qatnasiw sezimi, bilim ha`m oqiw predmetine bolg`an qizig`iwshilig`inin` joq ekenligi bug`an ruwhiy tosiq bolip xizmet etedi. Bunin` na`tiyjesinde o`zlestirmewshi, pa`s o`zlestiriwshi, to`men talabalar ha`m oqiwshilardin` sani barg`an sayin ken`eyip baradi. Bul na`rse ku`ndelik a`detke aylanip barsa, ol stereotip da`rejesine o`sip o`tiwi mu`mkin. Ga`rezsiz ha`m na`tiyjeli oqiw bolsa shaxstan aktiv, qatan`, do`retiwshilik izleniwlerdi talap etedi ha`m sog`an uqsas talaplardi o`zlestiriwshi aldina qoyadi. Shaxstin` usi jag`daylarg`a tayar emesligi, ondag`i imkaniyatlarinin` sheklengenligi sebepli o`zlestirmewshiler qatarin toldiriw`g`a, bir klassta yamasa kursta eki jil oqiw`g`a alip keledi, sol qiyinshiliqlar menen o`z klassi, kursin tamamlamaydi. Bunday tiptegi oqiwshilar yamasa talabalar oqiw xizmeti motivatsiyasin qayta quriwi ornina unamli na`tiyjelerge erisiwi mu`mkin.

Oqiwshilar ha`m talabalarda oqiw`g`a bolg`an unamsiz motivatsiya birden ju`zege kelmeydi, ba`lkim oni keltirip shig`ariwshi bir neshe o`zgeshelikli faktorlar ta`sir etiwi mu`mkin.

Belgili bolg`aninday, birinshi klass, kolledj, akademiyaq litsey oqiwshilari, joqari mektep talabalari ju`da` ku`shli qa`lew, qizig`iw, joqari nietler menen klassqa ha`m auditoriyag`a kiredi. Olardin` barlig`inda do`gerek – a`tirap ha`m sotsialliq ortalıqta o`z ornin oqiwshi ha`m talaba sipatında iyelew mu`ta`jlıgı bar bolip, jan`a jag`dayda belgili xizmetti a`melge asiriw istegin keltirip shig`aradi. Jan`asha jag`day, o`zine ta`n talap, qag`iydilar, mu`na`sibetler ortalig`indag`i ya birinshi klass oqiwshisi, ya

kolledj tin`lawshisi, ya talaba boliwina qaramastan olardin` ha`r qaysisi oqiwg`a qizig`ip, juwapkershilik sezip, hu`jdanli, unamli mu`na`sibette boladi. Biraq ta`lim protsesinde talabalardin` ha`m oqiwshilardin` ayirimlarnda oqiwg`a bolg`an unamli mu`na`sibet a`ste – aqirin so`ne baslaydi. Jan`a ortalig, ilim da`rgaylarindag`i juwapkershilikler, pozitsiyalar, nizam – qag`iydalar o`z a`hmiyeti, sezimlerge bay,i quwnaqlar ortalig`inday sa`wlelendirilgen klass g`a`yrita`biyiy ko`riniske iye boladi.

Oqiw xizmeti motivlerin qa`liplestiriw ta`rtipsiz, rejesiz a`melge asiriliwi mu`mkin emes, sol sebepli usi protsessti basqariwdi oqiw jilinin` da`slepki waqitlarinan – aq rawajlantiriw lazim, sebebi shaxs u`lkeyip barg`an sayin onin` oqiw xizmeti motivleri de o`zgerip baradi.

Ha`zirgi zaman psixologiya pa`ni bilimlerin bir qansha ishki mu`ta`jlikke u`lken a`hmiyet beredi ha`m bul menen minez – qulqin bir qansha basqariw imkaniyati bar ekenligin ko`rsetip o`tedi. Sonin` menen birge oqiwshi da turaqli biliwge qizig`iwdi qa`liplestiriw mashqalasina ayiriqsha itibar beriledi. Haqiyqatinda da turaqli biliwge qizig`iqlar qozg`atiwshi tu`rtki sipatinda oqiw motivlerin ju`zege keltiredi, na`tijjeli o`zlestiriwdi ta`miyinlewge xizmet etedi. Oqiwshi yamasa talabada bilimlardin` belgili tarawina, anaw yamasa minaw xizmet tu`rine qizig`iwdin` payda boliwi ko`p ta`repten shaxstin` qay da`rejede qa`liplestiwi imkaniyatin belgileydi.

Mine sol sebepli oqitiwshi o`z oqiw pa`nine oqiwshi ha`m talabalarda qizig`iwdi o`siriw ta`repdari boliwi sha`rt, sebebi tap sonin` negizinde oqiw material ha`m oqiw da`stu`rin joqari da`rejede o`zlestiriw mashqalasi jatadi. Soni ayiriqsha ko`rsetip o`tiw kerek, biliwge qizig`iw ayiriqshaliq emes, ba`lkim ol basqa motiv shegarasinda o`sedi, o`z – ara ta`sir etedi, olar menen u`ziliksiz baylanisip ketedi.

2. BAP. OQIW MOTIVLERIN U'YRENIWDIN'

PSIXODIAGNOSTIKALIQ USILLARI.

2.1. T.Elerstin` shaxstin` jetiskenlikke erisiw motivatsiyasin u`yreniw metodikasi.

To`mende sizge 41 soraw beriledi. Siz olarg`a “awa” yamasa “yaq” dep juwap berin`.

1. Eki varianttan birewin tan`law mu`mkinshiligi bolg`anda, belgisiz waqitqa sozilip jatqannan ko`re, birewin tezirek orinlawg`a kirirken maqul.
2. Men 100 protsentke jumisti jaqsi orinlay aliwima isenimim bolmasa, ju`da` iez ashiwlanaman.
3. Men islep atirg`an waqtimda sonday boladi, men pu`tkil barlig`im menen og`in kirisip ketkendeymen.
4. Mashqalali jag`day payda bolg`anda, men axirg`ilardan bolip qarar qabil etemen.
5. Eger eki ku`n qatara jumissiz qalsam, men o`zimdi qoyarg`a orin taba almayman.
6. Ayirim ku`nleri menin` jetiskenliklernimdi ortashadan pa`s dep bahalaw mu`mkin.
7. Men o`zime basqalarg`a qarag`anda talapshan`raqpan.
8. Men basqalarg`a qarag`anda mexriybanraq ha`m g`amxorraqpan.
9. Men qiyin bir jumistan bas tartqanimnan son`, ko`binshe qiynalip, o`zime baqiraman, sebebi bilemen, eger sol isti qilg`animda, a`lbette, jetiskenlikke erisken bolar edm.
10. Jumis protsesinde men biraz sharshag`anin shig`ariwg`a mu`ta`j bolaman.
11. Tirisqaqliq – mendegi tiykarg`i sipat emes.
12. Menin` jumistag`i jetiskenliklerim ha`r dayim da birqiyli bola bermeydi.

13. Menin` o`zim shug`illanip atirg`an jumistan basqa jumislar o`zine tartadi.
14. Men maqtag`annan ko`re kritika aytsa, kirisip isleymen.
15. Men ka`sipleslerim menenmeni isshe`n adam dep aytiwlarin bilemen.
16. Payda bolg`an tosiqlar qararlarimdi bekkemirek qiladi.
17. Menin` kewilimdi buziw an`sat.
18. ko`terin`kiliksiz islegen waqitlarimdi tez sezedi.
19. Jumisti orinlaw protsesinde men basqalardin`ja`rdemine tayanbayman.
20. Ayirim waqitlari men ha`zir orinlawim lazim bolg`an jumisti keyinge qaldiraman.
21. Adam tek g`ana o`zine iseniwi kerek.
22. O`mirde puldan da a`hmiyetlirek na`rseler kem.
23. Men a`hmiyetli jumisti orinlawim erek bolg`an waqitlarda basqa hesh na`rseni oylamayman.
24. Men basqa ko`pshilikke qarag`anda hu`rmet talap emespn.
25. Dem alis son`inda men a`dette jumisqa qaytiwimdi oylap quwanaman.
26. Islegim kelgen waqitlarda, men jumisti basqalarg`aqarag`anda jaqsiraq ha`m sipatliraq orinlayman.
27. Men tirisip, shin kewilden isleytug`in adamlar meen tez kirisip ketemen.
28. Men biykar waqitlarimda, o`zimdi dimarsizsezemen.
29. Men basqalarg`a arag`anda ko`birek juwapkershilikli jumislardi orinlayman.
30. Men o`zim qarar qabil etiwim kerek bolg`anda, buni shin kewilden jaqsi orinlawg`a umtilaman.
31. Menin` doslarim meni bayirim waqitlari isjaqpas dep aytadi.
32. Menin` jetiskenliklerim belgili da`rejede ka`sipleslerime de baylanisli.
33. Basshinin`kewilin qaytariw na`tiyjesiz is.

34. Ayirim waqitlari qanday jumis orinlap atirg`anlig`in`da da bilmeysen`.
35. Isim ju`rispegende, men taqatsiz bolip qalaman.
36. Men a`dette o`z jetiskenliklerime kem a`hmiyet beremen.
37. Basqalar menen birgelikte islegenimde, menin` jumisim basqalardikinen na`tiyjelirek boladi.
38. Ko`pg`ana baslap qoyg`an jumislarimdiaqirina jetkeremen.
39. Men jumis penen onshelli ant bolmag`an adamlarg`a ha`wes etemen.
40. Men birlikke ha`m a`melge umtilg`an adamlarg`a ha`wes etemen.
41. Men o`zinnin` haq ekenligime isensem, haqiyqatti da`lillew ushin ha`r na`rsege bariwg`a tayarman.

Juwaplar analizi:

Siz to`mendegi sorawlarg`a “awa” dep juwap Bergen bolsan`iz, 1 baldan qoyin`: 2, 3, 4, 5, 7, 8, 9, 10, 14, 15, 16, 17, 21, 22, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 32, 37, 41. Ja`ne 1 baldan to`mendegi sorawlarg`a “yaq” dep juwap Bergen bolsan`iz: 6, 13, 18, 20, 24, 31, 36, 38, 39. toplag`an ballrin`izdi esaplap shig`in`.

Na`tiyje:

- 1 balldan 10 balg`a shekem: Sizdegi jetiskenlikke erisiw motivatsiyasi pa`s.
- 11 balldan 16 ballg`a shekem: motivatsiya da`rejen`iz ortasha.
- 1 balldan 20 ballg`a shekem: motivatsiya da`rejen`iz bir qansha joqari.
- 21 balldan artiq ball: jetiskenlikke bolg`an motivatsiya sizde ju`da` joqari.

2.2. “Oqiw xizmeti motivleri” metodikasi.

Ko`rsetpe: “Sorawnamani diqqat penen oqip shig`in`, keyin o`zin`izdin` umtiliw ha`m qa`lewlerin`izge sa`ykes keletug`in bo`limlerinin` astin sizin`”.

1. (Ati ko`rsetiledi) sabaqlari qiziqli bolg`anlig`i ushin oqiyman.
2. Ata – anam ma`jbu`r qilg`anlig`i ushin sabaq alaman.
3. Bolajaq ka`sipke tayarlaniw ushin shug`illanaman.
4. Jaqsi bahalar aliw ushin ha`reket qilaman.
5. Bizin` da`wirimizde ha`mme oqip atirg`anlig`i sebepli “bilmes bolip qaliw jamanlig`i ushin oqiwg`a ma`jbu`rmen.
6. O`z ten`leslerim arasinda abroy – itibarg`a erisiw ushin sabaq tayarlayman.
7. Jan`a ilimiy mag`liwmatlardi bilgim kelgenligi ushin oqiwg`a qatnayman.
8. Qaysi pa`nnen oqitiwshi jaqinlig`i ushin sabaq tayarlayman.
9. Jaman baha almasliq ushin ha`m kewilsizlikler bolmaslig`i ushin shug`illanaman.
10. Ko`p na`rselerdi biliw ushin oqiyman, tirisaman.
11. Pikirlew, oylaw ha`m qabil etiwdi jaqtirg`anim ushin oqiwdi jaqtiraman.
12. Toparda jetekshi shaxs bolg`im kelgenligi ushin biliwge ju`da` umtilaman.

JUWMAQLAW

Motiv ha'm motivatsiya mashqalasi psixologiya pa'ni ushin ha'zirgi ku'nde ju'da' a'hmiyetli bolip esaplanadi, sebebi usi ma'selenin' etnopsixologiyaliq o'zgesheliklerin aniqlaw ha'm olardi talaba ha'm oqiwshilarda qa'liplestiriw oqiwg'a olarda qizig'iwshiliq oyatiw, erkin ta'rizde bilim aliw, a'meliy ko'nlikpe ha'mde ta'jiriybelerdi iyelew ushin za'ru'rli sha'rt – sha'rayatlar jaratadi. Xizmetke bag'darlawshi ha'm onin' a'melge asiwin ta'miyinlewshi mu'ta'jlik, motiv o'z – ara bir – birin toliqtiradi, o'z – ara ta'sir o'tkeriw arqali ierarxik printsipti tek g'ana saqlap turmastan ba'lkim onin' u'ziliksiz ha'reketin baqlap turadi.

Ha'zirgi da'wirde oqiwg'a qizig'iwshiliqtin' pa'seyiwi bir neshe faktorlarga baylanisli boliwina qaramay, ko'p ta'rept en ol oqiw motivi (motivatsiyasi)nin' bar yamasa joqlig'i menen tu'sintiriledi. Bizin pikirimizshe, ta'lim ha'm ta'rbiya protsesin qa'liplestiriw, rawajlantiriw ushin oni ha'reketke keltiriwshi mexanizm a'hmiyetin aniqlaw, ta'sirshen' faktorlardin' qozg'atiwshan'liq imkaniyatin belgili o'lshemler menen belgilew, ta'lim aliwshilar aktivliligin ju'zege keltiriwshi tu'rtkilerdin' faktorliq da'rejesin analiz qiliw za'ru'r. Biraq motivlerdin' ha'r qiyli boliwi, turaqlilig'i, an'lang'anlig'i, maqsetke bag'darlang'anlig'i, na'tiyjeni ku'tiwge qaratilg'anliq o'zgeshelikleri shaxs ta'repinen baqlaniwi, ha'tteki basqarilip turiliwi lazim, solay eken, oqiw xizmeti ha'm onin' sub'ektlerinin' is – ha'reketi, minez – qulqi, maqsetke muwapiqlig'i boyinsha pikirler ju'ritiw mu'mkin emes, mine sol sebepli onin' basqa ta'repleri haqqinda, o'z – ara baylanisliliq, birlik haqqinda ideyani alg'a su'riw en' za'ru'rli bolip esaplanadi.

Paydalanilgan a`debiyatlar:

1. Karimov I.A. Barkamol avlod – O'zbekiston kelajagining poydevori. T. "Sharq" 1997.
2. Karimov I.A. O'zbekiston XXI asrga intilmoqda. T., O'zbekiston. 1999.
3. Goziev E. Psixologiya. T. 2000
4. Goziev E. Xasanov B. Psixologiya muammolari. T.1999.
5. Goziev E. Psixologiya. Toshkent 1994.
6. Goziev E., Jabbarov A. Faoliyat va xulq – atvor motivatsiyasi. Toshkent 2003
7. Jwraeva S. Shaxsning kasbiy shakllanishiga bag'ishlangan psixologik g'oyalar va peagogik faoliyatning psixologik diagnostikasi. Maktab va haet № 2. 2006.
8. Klimov E.A. Kak vibrat` professiyu. M. 1990.
9. Kolominskiy Ya.L. Chelovek sredi lyudey. M. 1970
10. Kondakov I.M. Diagnostika professional`nix ustanovak podrostkov. Voprosi psixologii. № 2.1997.
11. Nishanova Z.T. Psixologik xizmat. T. 2006.
12. Najimov G.N., Klicheva Z.P. "Psixokonsul`tatsiya" kursi boyinsha metodikaliq qollanba. N. 1999
13. Petrovskiy A.V. Umumiy psixologiya. 1999
14. Qodirov B.R. Qiziqishlar xaritasi. Metodik qwllanma. Respublika iste`dod Markazi.T.1999.
15. Qodirov K.B. Kasb tanlashga tayerlikning psixologik jihatlari va kasbiy tashxis. T. 2001.
16. Qodirov K.B. Shaxs ywnalganligini aniqlash. Metodik qwllanma. T.1998.
17. Qodirov B.R., Qodirov K.B. Kasbiy tashxis metodikalari twplami. T. 2003.

18. Ergashev Sh.T., Nikitina S.O., Kudasheva I.V. Wquvchi shaxsini kasbga ywnaltirish maqsadlarida tashxis qilish. Maktab va hayot. №3. 2006.
19. [www. Doda.uz](http://www.Doda.uz).
20. www. Ziyonet.uz
21. www. Referat.ru